

BENCZE LÁSZLÓ

REGULÁRIS ÉS IRREGULÁRIS ERŐK KÖZÖTTI HARC

Bosznia és Hercegovina, 1878

Az Osztrák—Magyar Monarchia csapatainak erdős-hegyes terepen, a lakosság nagy részének támogatását élvező irreguláris erőkkel szembeni harcban kellett megszállniuk Boszniát és Hercegovinát. Az osztrák hadvezetés a 19. században már szerzett bizonyos tapasztalatokat az osztrák elnyomás ellen küzdő és a hegyi terepet kitűnően kihasználó fegyveres osztagok elleni küzdelemben. Különösen 1866-ban Garibaldi szabadcsapataival, valamint 1869-ben a déldalmáciai felkelőkkel szembeni harcok szolgáltak számos tanulsággal. A tapasztalatok arra készítették 1878-ban a hódító hadsereg parancsnokait, hogy a boszniai és hercegovinai fegyveres ellenállás megtörése érdekében párhuzamosan alkalmazzák az energikusan végrehajtott hadműveleteket és a pacifikáció kíméletlen módszereit: a felkelés támogatóival szemben a fizikai erőszakot, az egész lakosság megfélemlítése céljából az éhínséget előidéző gazdasági kényszer, valamint a megszállást biztosító politikai és közigazgatási intézkedéseket.

A Bosznia és Hercegovina okkupációját szolgáló hadjárat a Monarchia balkáni hatalmi politikájának volt a folytatása erőszakos eszközökkel, egyben része az európai reakció küzdelmének, amelyet a 19. században az elnyomott népek függetlenségi törekvéseivel szemben vívott. A reguláris és irreguláris erők között ezért végsőkéig kiélezett, kegyetlen harc dúlt. A megszálló császári és királyi csapatoknak a lakossággal szembeni magatartását is a kíméletlenség jellemezte.

A hadszíntér általános vonásai

Az Oszmán Birodalomhoz tartozó, túlnyomórészt erdős-hegyes Bosznia és Hercegovina előretolt bástyaként helyezkedett el az Osztrák—Magyar Monarchia délkeleti határainál, amelyet csak a Szerbia és Montenegró között húzódó, keskeny novibazári szandzsák kötött össze a birodalom más részeivel.¹ A tartomány területe meghaladta az 51 000 km²-t, amelyből 25 000 km²-t ős-

¹ A Török Birodalom közigazgatási rendszerében Bosznia vilajet (tartomány) magában foglalta a szarajevói zvoníki, banjalukai, bihácsi, travnikai, mostári, a gačkói és a novibazári szandzsákokat (körzeteket), amelyek további közigazgatási egységekre oszlottak. Notizen über die militärischen und politischen Verhältnisse in Bosnien und in der Herzegovina Ende Juni 1878. (A továbbiakban — Notizen) Wien, 1878. 39—41. o.

A tartomány élén a szultán által kinevezett vali (kormányzó) állt. A szandzsákokat mutesarif, a kazát (járást) a kajmakám irányította. A közigazgatási vezetők mellett medzslis (tanácsadói tisztségű) működött, amely hivatalnokokból és a vallási vezetőkől állt. A kis lélekszámú falvak nahiébe (falucsoportba) voltak egyesítve és egy mudir irányítása alatt álltak. Dr. Georg Stern: Das alte Rascien. Wien, 1916. 25—26. o.

erdő borított, 8000 km²-en sivár karsztvidék volt, és csak 18 000 km²-en lehetett földművelést folytatni.²

A Balkán félsziget nyugati részét a tengerparttal párhuzamos Dinári-hegységrendszer tölti ki, amelynek gerince, az 1600—2000 m magas Dinári Alpok, nemcsak vízválasztó az Adria és a Száva, hanem természetes határ is Bosznia és Hercegovina között. A két terület élesen különbözik egymástól felszínében, vízrajzában, éghajlatában és vegetációjában.

Boszniát elsősorban vízzáró kőzetekből álló hegységek borítják, amelyekbe a Szávába torkolló, megközelítőleg északi irányban folyó Una, Verbasz, Boszna és Drina hosszú, szűk völgyeket vágtak, és átjárókat, természetes útvonalakat nyitottak a Száva menti síkság és Bosznia déli része között, ahol a kiterjedt szarajevói medence fekszik. Az éghajlat kontinentális és hegyvidéki. A folyókban, patakokban gazdag Bosznia vegetációja dús, földjének több mint 50%-át tölgy-, bükk- és tölvelű erdők borították a 19. század utolsó harmadában.

Hercegovinában a sivár karsztvidék az uralkodó. A hegységek anyaga mészkő, felületüket kopár platók és e platókból kiemelkedő falak, magányos csúcsok jellemzik. A tengerparttal párhuzamosan futó hegységek között hosszú medencék húzódnak, amelyek teraszszerűen ereszkednek a part felé. A vízszegény területen csak a források, búvópatakok és a tengerbe torkolló Neretva közelében dúsabb a vegetáció, másutt csak gyér fű, bozót és sarjerdő tudott megkapaszkodni. A hegyek csapadékosabb és nehezen megközelíthető északi lejtőin azonban tölgy-, bükk- és tölvelű erdők terültek el. Az éghajlat mediterrán és hegyvidéki.³

A balkáni török tartományok útjait nem kocsiforgalomra, hanem katonai célokra építették, ezért vonalvezetésüket a kereskedelmi érdek helyett a sereg biztonsága határozta meg. A katonai vezetés, ahol lehetett, kerülte az összeszűkülő, a lesállításra, rajtaütésre alkalmas völgyeket, és inkább a fáradtságos kapaszkodókat részesítette előnyben, szintkülönbségre való tekintet nélkül. A török hatóságok a 19. század folyamán alig törődtek az útépítéssel, ezért az okkupáció idején a teljes közlekedési hálózat 95%-át ösvény, vagy öszvérút tette ki. A kocsikkal is járható utak igen rossz állapotban voltak, amelyeken a burkolat rossz minősége, a hidak, töltések hiánya, vagy iszonyú elhasznátsága szinte leküzdhetetlen akadályokat okozott.⁴

A tartomány elmaradt mezőgazdasága kevés élelmiszert termelt. Az állattenyésztés jelentős helyet foglalt el a lakosság ellátásában.⁵

Bosznia és Hercegovina lakosságának döntő többsége a bosnyák nemzetiséghez tartozott, de három, egymással ellenséggént szemben álló vallási csoportra oszlott: 450 000 mohamedánra, 500 000 görögkeletire és 200 000 katolikusra.⁶ Az éles ellentétek elsősorban a mohamedán földbirtokosok és a keresztény parasztok közötti szociális ellentmondásra, továbbá az iszlám és a két keresztény fe-

² Militär-statistische Uebersicht von Bosnien und Herzegovina. (A továbbiakban — Militär-statistische Uebersicht) Wien, 1881. 8. o.

³ A tárgyalat területi leírásához a kontinensünk földrajzával igen részletesen foglalkozó Európa c. könyv szolgált alapul. 2. kiadás. Budapest, 1970. I. k. 251—252., 255—257. o. A Balkán-félszigetről szóló rész dr. Székely András munkája

Strategische Übersicht des österreichisch-ungarisch-orientalische Kriegsschauplatzes. Der westliche Teil der Balkanhalbinsel. Manuskript. Wien, 1906. 74—76. o.

Gustav Thoemmel: Beschreibung des Vilajet Bosnien. Wien, 1867. 137—138. o.

A. Kührtreiber: Geographische Skizzen, 2. Heft. Wien, 1912. 42—43. o.

Militär-Geographie. Westlicher Teil des illyrischen Berglandes. Wien, 1888. 88., 90—92., 103—104., 109—111. o.

⁴ Asbóth János: Bosznia és Hercegovina. Utirajzok és tanulmányok. Budapest 1887. II. k. 119—120. o. Thoemmel: i. m. 207. o.

⁵ Johann Roskiewicz: Studien über Bosnien und die Herzegovina. Leipzig und Wien, 1868. 63. o.

Landeskunde des Königreich Dalmatien und seine Hinterländer. II. Heft. Militär-Zeitung „Vedette“. Wien, 1876. 15. o.

⁶ Militär-statistische Uebersicht, 9. o.

lekezet közti kölcsönös gyűlölködésre, vallási türelmetlenségre vezethetők vissza. A 19. században az ortodox lakosság zöme a Szerbiához és Montenegróhoz való csatlakozástól várta helyzete javulását, míg kisebb része, elsősorban a városi vagyonos réteg, hajlott a mohamedánok célkitűzéseinek elfogadására. A katolikusok Horvátországhoz akartak tartozni. A mohamedánok ugyanakkor az oszmán birodalmon belüli nagyobb autonómiához ragaszkodtak, hogy saját vezetésükkel biztosítsák feudális előjogaikat a Porta reformtörekvéseivel szemben. Ez a mohamedánok részéről bizonyos Porta-ellenességben jelentkezett, amelyet azonban lefékezett az elviselhetetlen sorban tartott parasztságtól való félelem, a védelmet jelentő török fegyverektől való függés. A félelem jogosságát a keresztény parasztek 1875-ben kirobbant felkelése bizonyította. Alig szilárdult azonban meg a boszniai mohamedánok helyzete a felkelés kegyetlen leverése után, új és súlyosabb veszély fenyegette egzisztenciájukat, privilégiumaikat: a tartomány osztrák—magyar megszállása. Bosznia és Hercegovina mohamedán lakossága 1878. július 27-én ideiglenes tartományi kormányt hozott létre az oszmán közigazgatási vezetés helyett, amely meghirdette és irányította az okkupáció elleni fegyveres ellenállást.⁷

Szerbia, Montenegró és Törökország álláspontja az okkupációval kapcsolatban

Bosznia és Hercegovina lakosságának az osztrák—magyar csapatokkal szembeni magatartására a fenti társadalmi ellentmondásokon, vallási feszültségeken kívül hatott a környező országoknak, Szerbiának, Montenegrónak és Törökországnak a fegyveres ellenállást támogató, illetve elutasító politikája is. Szerbia és Montenegró az 1875—77-es felkelés során aktívan támogatta a keresztény paraszteket a mohamedán bandák és a török csapatok elleni harcokban. Az orosz—török háborút lezáró San-Stefano-i béke után távol tartották magukat a boszniai mohamedánok autonómiára törő mozgalmától, mert az ellentétben állt az egységes délszláv nemzeti állam megteremtésének igényével. A berlini kongresszus után azonban a szerb kormány tartózkodása fellazult. Az európai hatalmaknak a tartomány okkupációját támogató, illetve elfogadó álláspontja miatt Szerbia nem gondolhatott közvetlen fegyveres beavatkozásra a boszniai mohamedán felkelők oldalán, a közvetett segítséget azonban nem tagadta meg. A fejedelem felmentette azokat a tiszteket a szolgálat alól, akik részt akartak venni a felkelés tömegbázisának kiszélesítésében, a görögkeleti lakosságnak az idegen hódítók elleni mozgósításában. Különösen azok a tisztek kaptak engedélyt a boszniai fellépésre, akik az 1875—77-es felkelés során tapasztalatokat szereztek az irreguláris harc vezetésében. A Szerbiában tartózkodó bosnyákok engedélyt kaptak a hazatérésre. Hivatalos jóváhagyással folyt az önkéntesek toborzása, a szabadcsapatok szervezése.⁸ Ezzel egyidejűleg a szerb kormány igyekezett biztosítani lojalitását Ausztria—Magyarországot, bizonyítékul pedig időnként tájékoztatta a Monarchia belgrádi követét a boszniai felkelők csapatmozgásairól, gyülekezési helyeiről és utánpótlásáról.⁹

⁷ J. A. Piszarjev: Az 1875—78-as boszniai és hercegovinai felkelés és a Balkán népeinek felszabadító harca a XIX. században és a XX. század elején. Az 1977 szeptemberében Sarajevóban rendezett tudományos ülészakon elhangzott előadás kézírata. 3. o. *Thoemmel*: 1. m. 112—113., 192—195. o.; *Militär-statistische Uebersicht*, 8. o.

Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban — HHStA) Ministerium des Aeussern, Politisches Archiv XII. Bosnien und Herzegovina (a továbbiakban — MA PA Bosnien). Hadi Levéltár (a továbbiakban — HL) 1802. dob.

⁸ Kriegsarchiv (a továbbiakban — KA), Militär-Kanzlei 1878 (a továbbiakban — MK) 69—4/1f—10. 69—4/27. HL 1799. dob.

⁹ KA MK 69—1/30—112. HL 1799. dob.

Montenegró élesebben elhatárolta magát a hercegovinai mohamedánok okkupációellenes mozgalmától. A fejedelem kijelentette a Monarchia cettinjei megbízottjának: minden befolyását latba veti, hogy visszatartsa a keresztényeket a beavatkozástól. Ígéretét megtartotta. Csapatokkal erősítette meg a montenegrói határt, a hercegovinai keresztény fegyveresek, illetve a reguláris török erők közötti, az 1875—77-es felkelés végén létrejött demarkációs vonalat, hogy megakadályozza a Hercegovina felé irányuló mozgást. Internáló tábort állított fel az osztrák—magyar alakulatok elől menekülő mohamedánok fogva tartására. Tájékoztatta a Monarchia cettinjei ügyvivőjét azokról a hírekről, amelyeket a montenegrói felderítők szereztek a mohamedán felkelők, illetve a határnál állomásozó török csapatok között.¹⁰

Az Oszmán Birodalom vezető csoportjai egyértelműen elutasították az okkupációt. Egy Monarchia elleni háborúról azonban szó sem lehetett. Orosz seregek álltak Isztambul előtt, a Porta protektora, a balkáni status quo-hoz ragaszkodó Anglia pedig — oroszellenes céljai, a San Stefano-i béke hatálytalanítása miatt — beleegyezett az okkupációt is szentesítő berlini kongresszus összehívásába. Ebben a helyzetben a török kormány diplomáciai lépésekkel igyekezett késleltetni a bevonulás kezdetét. Ezt szolgálta a Monarchia és a Porta között Berlinben megkötött különegyezmény, amelyben a szerződő felek új tárgyalásokban egyeztek meg a tartomány megszállásának végrehajtásáról. Az új tárgyalásokon a török megbízottak sikerrel alkalmazták a halogató taktikát. A diplomáciai lépésekkel párhuzamosan a Porta olyan intézkedéseket hozott, amelyek elősegítették Bosznia és Hercegovina lakossága fegyveres ellenállásának kibontakozását. A kormánynak az volt az elképzelése, hogy a tartományban állomásozó zászlóaljkból, valamint a helyi lakosokból alakult irreguláris erők fel tudják tartóztatni az osztrák—magyar előnyomulást a tél beálltáig, amikor a tartomány útjai járhatatlanokká válnak. A tavaszig terjedő idő alatt pedig diplomáciai síkon lehetőség nyílhat a kongresszusi döntés megváltoztatására. Az intézkedések között szerepelt a nagyarányú fegyver-, lőszer- és élelmiszerszállítás,¹¹ megbízottak küldése Szarajevóba, hogy a lakosság passzív okkupációellenességét általános népi felkeléssé változtassák, valamint a boszniai haderő parancsnokának adott utasítás, hogy ne akadályozza a fegyveres harc kibontakozását.¹²

Következtetések

A hadszíntér felszíne, víz- és úthálózata, valamint a szűkösön rendelkezésre álló helyi élelemkészletek mennyisége alapján megállapítható, hogy Bosznia és Hercegovina nehezen járható, nagyobb támadó hadműveletek folytatására alkalmatlan erdős-hegyes ország volt. Nem rendelkezett olyan széles kiterjedésű, könnyen megközelíthető központi területtel, ahol az országot védő erőket döntő ütközetre lehetett volna kényszeríteni és megsemmisíteni. A felszín sajátossága volt, hogy csak a folyóvölgyek biztosítottak támadási irányokat az ország belseje felé, ahol a szarajevói medence fekszik. A medence, a fővárossal együtt, egy hadművelet fő célja lehetett, részben politikai szerepe, részben a Verbasz és a Boszna völgyében hozzá vezető utak miatt. Az Una, a Drina, illetve a keresztirányban folyó Szana és Spreča völgyei mellékirányként jöhettek számításba.

10 KA MK 69—1/30—69, 69—1/30—123, 69—1/30—127, HL 1799. dob.

11 KA Alte Feldakten 1878 (a továbbiakban — AFA), 13. Corps (a továbbiakban 13—) —8—250/72. HL 1757. dob. KA MK 69—1/30—112, HL 1799. dob.

12 KA MK 33—1/40—4, HL 1799. dob.

Hercegovinát a Dinári Alpok vonulata önálló hadműveleti területté különítette el, amellyel csak a szarajevói medence elfoglalása után lehetett kapcsolatot teremteni.

Harcászati magasabbegységek csak a szélesebb völgyekben és medencékben bontakozhattak szét ütközetre. A völgyeket, illetve a lehetséges támadási irányokat elválasztó hegységek miatt hadosztálynál kisebb alakulatokat nem lehetett alkalmazni a vereség kockázata nélkül, mert az egymás közötti kapcsolatot csak időt rabló módon, óriási kerülőkkel lehetett biztosítani. A különböző irányokban működő csapatok együttműködésére csak a Száva és a boszniai középhegység közt elterülő vidék volt alkalmas. Utóbbtól délre a támadók könnyebben birtokba vehették az utakat, az út menti településeket, mint a mögöttes területeket, ahol a csapás elől kitért védők felkészülhettek az ellentámadásra.

Bosznia és Hercegovina alkalmasabb volt a helyi lakossággal együttműködő török erők védelmi hadviselésére, nehezen leverhető gerillaháborújára, amelyhez a lakosság megfelelő helyismerettel, edzettséggel és a hazáját, házát védő morális fölényével rendelkezett.

A támadó erők fegyvernemei közül csak a gyalogság adhatott a fenti harcmódra választ, verhette ki a védőket nehezen megközelíthető hegyi rejtekükből. A lovasság, a tüzérség (kivéve a hegyi ágyúkat), a műszakiak és a hadtáp csak a kevés számú utat tudta használni. A csapatok hegyi felszereléssel való ellátása ezért elengedhetetlen volt.

Hercegovinában, a karsztvidéken, a fegyvernemek közül a gyalogság sem volt kedvező helyzetben. Az előremozgás itt különösen erős igénybevételt jelentett, embernek, állatnak egyaránt. Vízszegénység, úttalanság, időjárási viszontagságok, kiterjedt biztosítási szükségletek, szabad táborok számára összeszűkült területek lassíthatták a támadás ütemét. A gyalogság igénybevételét növelte, hogy az egész felderítő, biztosító és jelentő szolgálatot át kellett venni a lovasságtól. Az összes fegyvernemet hegyi felszereléssel kellett ellátni.

Az erdős-hegyes terep megnehezítette a parancsadást, a tűzvezetést, a tűzhatás megfigyelését. A legnagyobb figyelmet egy ütközet alatt az uralgó magaslat megnyerésére, a saját szárny és hát fedezésére, a helyes támadási cél kiválasztására, az ellenség megkerülésére, átkarolására kellett fordítani. Az ütközet során kialakult új helyzethez nehezen lehetett alkalmazkodni, a meg erősítéseket nehezen lehetett időben bevetni. A harcmezőn az alparancsnokok magatartása, önállósága és bátorsága döntően befolyásolhatta az ütközet kimenetelét, mert a kiadott utasításokat alig lehetett megváltoztatni.

A menetoszlopok meglepetések elleni biztosítására sok gondot kellett fordítani, különösen a szárnyakon. A rossz utak miatt a műszaki alakulatokra rendkívüli terhek vártak. A hadtáp kocsijai számára a napi utánszállítás, elsősorban esős időben, csaknem megoldhatatlan feladatot jelentett. A tartomány szegénysége a gabonaneműekben megakadályozta a helyi élelemkészletekre való támaszkodást, ezért a Monarchia határai közelében raktárakat kellett telepíteni. A könnyen támadható hadtápvonalak védelmére jelentős erőket kellett kiküldíteni.¹³

Az irreguláris erőkkel szembeni siker a katonai erőfeszítéseken túl politikai lépéseket is követelt, mert a gerilláknak a lakossággal, illetve annak jelentős részével a társadalmi életben gyökerező kapcsolatai voltak. Az idegen hódítók

¹³ Joseph Philippović tábornagynak, az okkupációt végrehajtó 13. hadtest, majd a II. hadsereg parancsnokának 1878. márc. 5-1 emlékirata. KA MK 60-1/15-2.

Terstyánszky: 1. m. 52-54 o. Freytag-Loringhoven: Gebirgskämpfe. Berlin, 1912. 3. o. Strategische Übersicht, 37-40. o. és Beilage 2.

elleni harc elsődleges impulzust adott a felkelés irányító szervei és irreguláris hadserege, valamint a lakosság közötti érdekazonosuláshoz, amelyet újra és újra táplálhattak az okkupáló csapatok bevonulását kísérő atrocitások, feszültségek, ellentmondások. Számítani kellett arra, hogy a polgároknak a békés kiegyezésre hajló része megszűnik lojálisnak lenni, ha kiderül, hogy a kizárólag erőszakot alkalmazó hódítókkal a békés kiegyezésre nincs lehetőség. Totális népi felszabadító háborúban a számbeli és technikai fölényben lévő ellenség hosszú távon tehetetlen az irreguláris alakulatokkal szemben, az ország megszállása, a represszáliák, a katonai kormányzat létrehozása ellenére, különösen akkor, ha a felkelők hátszágára egy támogatásra kész hatalom fegyveres ereje. A boszniai és hercegovinai hadjáratot ezért elsősorban a polgári lakosság körében kellett megnyerni, mert az ellenállás ereje és tartóssága a gerillák célkitűzései és a tömegek érdekei közötti rezonanciától függött. Az okkupációt végrehajtó csapatoknak lehetősége volt kihasználni a meglévő és hihetetlenül éles szociális ellentmondásokat, a lakosság vallási megosztottságát, megfosztani a gerillákat a katonai hatóságáron kívül fekvő erőforrásoktól, vagy az elnyomott keresztény parasztok felszabadításával, vagy a meglévő feudális viszonyok konzerválásával.

A hadjárat sikerének katonapolitikai előfeltétele részben adott volt, mert az osztrák—magyar hadvezetés lényegében számíthatott Szerbia és Montenegró semlegességére és nem volt szüksége erőket felvonultatnia ellenük, még megfigyelő és biztosító feladattal sem. Törökország azonban közvetett módon a gerillák hátszágának szerepét játszotta, mert biztosította az irreguláris harchoz szükséges gyalogsági fegyver-, lőszer- és élelem-, valamint korlátozott mértékben az emberanyag utánpótlását, továbbá nem elhanyagolható módon a harcban résztvevők morális támogatását. Ezt a kapcsolatot csak a tartomány török határának lezárásával lehetett megszüntetni.

A hadjárat során tehát nem lehetett gyors sikert remélni.

A felkelők fegyveres erői és jellemző vonásai

A nagy kiterjedésű, érintetlen erdőségekkel, hegyekkel borított Boszniában és Hercegovinában a felkelés mintegy 100 000—120 000 felfegyverzett, lőszerrel bőségesen ellátott harcosra számíthatott. A Monarchia felderítői 1878 június—júliusban még nem tudtak pontos képet adni az ellenállás nagyságáról, csak a fegyveres harc valószínűségéről.¹⁴ A szemben álló reguláris török csapatok létszámát azonban megközelítő pontossággal ismerték. Összesítésük szerint Boszniában 24 zászlóalj teljesített szolgálatot 19 000 fővel,¹⁵ Hercegovinában 19 zászlóalj 16 000,¹⁶ a novibazári szandzsákban és Albániában pedig 25 zászlóalj 24 000 katonája állomásozott.¹⁷ Űtőképességüket 115 tábori és hegyi ágyú¹⁸, valamint a sarajevói, jajcai, bihácsi, zvorniki, ključi, livnoi és más erődökben,

14 A sarajevói osztrák—magyar konzul, Konrad Wassich jelentései: KA MK 33—1/40—2, 33—1/40—3, 33—1/40—4, 33—1/40—5, 33—1/40—6, HL 1799. dob., továbbá szerzetesek, kereskedők és hajósok közlései: KA MK 69—4/11—5, 69—4/11—9, HL 1799. dob, KA AFA 13—13—95. Kundschafts-Protokoll. HL 1764. dcb.

15 A sarajevói konzulátushoz beosztott katonák a felderítő utak során állapították meg ezt a létszámot. KA AFA 13—13—60/2. HL 1762. dob.

Az adatok megközelítő pontosságára utal, hogy Hafiz pasa, a tartomány haderejének parancsnoka, a Boszniában állomásozó alakulatok nagyságát 23 zászlóaljban határozta meg. KA MK 33—1/40—4. HU 1799. dob.

16 KA AFA 13—13—60/3. HL 1762. dob. Ugyanakkor a Monarchia vezérkarának júniusi összesítése 27 boszniai és 13 hercegovinai zászlóaljról, összesen 40 000 főről tesz említést. Notizen 31. o.

17 KA AFA 13—13—60/1. HL 1762. dob.

18 Boszniában és Hercegovinában 77, a novibazári szandzsákban 38 tábori és hegyi ágyú volt. Notizen, 31. o. és KA AFA 13—13—60/1. HI 1732. dob.

várakban felállított, túlnyomó többségben elöltöltő löveg erősítette meg. A zászlóaljak több, mint $\frac{2}{3}$ -a helyi kiegészítésű volt,¹⁹ s ez megkönnyítette a katonák csatlakozását a felkeléshez, mert a helyőrségek közelében élő rokonok, barátok és ismerősök erős hatást gyakoroltak rájuk. Elősegítette a csatlakozást az is, különösen a tiszteknél, hogy a tartomány haderejének a parancsnoka, Hafiz pasa vette át a fegyveres ellenállást szervező és irányító ideiglenes kormány vezetését. Egyes boszniai zászlóaljak, főleg az anatóliaiak, azonban megtagadták a sarajevói ideiglenes kormánynak az engedelmességét, és elhagyták a tartományt. Hercegovinából pedig az alakulatok nagyobb része, mintegy 9000 fő, parancsnokai vezetésével Albániába távozott.²⁰

Az irreguláris erők létszáma csak óvatos becsléssel közelíthető meg. A mohamedán férfiak fegyvert hordtak, és 16—60 év között gyakorlatilag a török hadsereg tartalékosainak számítottak. A Monarchia vezérkarának adatai szerint a mohamedánok közül 55 000, a görögkeletiek közül pedig mintegy 6000 fő állt a felkelők sorai közé, akikhez Albániából, a novibazári szandzsákból még több ezren csatlakoztak.²¹ A katolikusok száma elenyésző lehetett.

A tartományban alakult, és az osztrák—magyar csapatokkal harcba szálló erők mellett más fegyveres csoportok is működtek. Ezek a szabadcsapatok keresztény parasztokból verbuválódtak, kitértek a hadműveletekben való részvétel elől, esetenként azonban lecsaptak a mohamedán felkelőkre, vagy a védetlenül maradt mohamedán falvakra. Hercegovinában az 1875—77-es felkelés idején 14 görögkeleti zászlóalj állt fel, mintegy 8400 fővel, amelyek a montenegrói fejedelem alárendeltségébe kerültek. Ezek az alegységek 1878-ban megszállva tartották Hercegovina déli részét, és a fejedelem utasítására a harcok idején semleges magatartást tanúsítottak. Nagy részük az okkupáció befejeztével letette a fegyvert az osztrák—magyar csapatok előtt és hazatért korábbi lakóhelyére.²² A korábbi hercegovinai katolikus felkelők közül 1878-ban kevesen maradtak fegyverben. Jelentős erőt képviselt azonban Don Ivan Musič ferencrendi szerzetes 1000 fős szabadcsapata.²³ Boszniában több keresztény osztag működött, elsősorban a Verbasztól nyugatra fekvő erdős-hegyes vidéken.²⁴ Nagy pusztításokat végeztek a fegyvertelen mohamedán lakosok közt azok a bandák, amelyek Horvátország területéről törtek be Nyugat-Boszniába, kizárólag zsákmányszerzési céllal.²⁵

Az osztrák—magyar csapatokkal szemben álló erők fegyverzete igen különböző volt. A reguláris katonák többsége modern angol, 11,4 mm-es Henry-Martini, kisebb része korábbi típusú 14,6 mm-es Snider, illetve a legkorszerűbb amerikai Winchester ismétlő puskával rendelkezett.²⁶ Az irreguláris harcosok-

19 Notizen, 31. o.

20 A Mostarban és környékén állomásozó dandár mintegy 6500 fővel, valamint Trebinje teljes helyőrsége 2500 fővel KA AFA 1878 XVIII. Divison (a továbbiakban — 18—) 8—116. és 18—8—265. HL 1772. dob.

21 KA AFA 13—13—60. HL 1762. dob. A vezérkar egy másik összesítése szerint az alábbi erők álltak szemben a Monarchia csapataival:

— reguláris török katonaság Boszniában és Hercegovinában	40 000 fő
— 14 zászlóalj keresztény felkelő Hercegovinában	9 000 fő
— 14 zászlóalj török katona Mitrovicánál	10 000 fő
— felkelők a novibazári szandzsákban	25 000 fő
— felkelők Boszniában (a mohamedán és keresztény lakosság 8, ill. 1,5%-a)	50 000 fő

Összesen: 134 000 fő

Freiherr von Schönfeld altábornagynak, a Monarchia vezérkari főnökének az augusztus 19-i közös minisztertanácsi ülésén elhangzott tájékoztatója szerint. HHStA Protokoll des Gemeinsames Ministerrates. 19. Augustus 1878.

22 KA AFA 13—13—60. HL 1762. dob. és Notizen, 35. o.

23 Az okkupáció idején segítséget nyújtott az osztrák—magyar csapatoknak. KA AFA 18—8—323. HL 1831. dob.

24 KA AFA 13—13—61/8. HL 1763. dob.; KA AFA 13—9—384/32. HL 1779. dob.; II Armee (a továbbiakban — 2—/—9—16.

25 KA MK 69—1/30—175. HL 1799. dob.

26 Notizen, 31—32. o.

nak mintegy harmada a Porta nagyarányú fegyverszállításainak hatására háttöltő Snider puskához jutott.²⁷ A többi részben jó minőségű előtöltő, illetve régi típusú, ugyancsak előtöltő puskát, pisztolyt viselt. Szuronya vagy handzsárja csaknem mindenkinek volt. A lőszerellátást a török hadseregben általában megszokott bőség jellemezte. Ütközetek előtt és alatt asszonyok, gyerekek, kivézenyelt keresztény parasztok, máhás állatok szállították a férfiak után a lőszeres rakaszokat, ládákat. Így a fegyverenkénti lőszerjavadalmazás többszörösen meghaladta az osztrák—magyar katonákét.²⁸

Ez az irreguláris hadsereg, amelynek magját helyi születésű katonák képezték, a lehető legjobb gerillákból állt. Az állandó katonai szolgálat során kifejlesztették a harc megvívásához szükséges képességeik, a hegyi életmód hozzászoktatta őket a nagyfokú mozgékonysághoz, a fáradalmak és nélkülözések túréséhez. Igénytelenségükben könnyen elviselték a hegyek közötti szabad táborokat, az ivóvíz- és a szinte krónikus élelemhiányt. Nem hordtak poggyászt, nem volt terhes és a mozgást akadályozó hadtápjuk, csak a lőszert szállították maguk után. Ellátásukat adományokból, adókból, a helyszínen talált és rekvirált élelemből biztosították. Ruházatuk, főleg könnyű lábbelijük, megfelelt a nehéz terepnek. Zsoldot nem kívántak — a katonák sem kaptak már több mint másfél esztendeje —, mert önmagukért, családjaikért fogtak fegyvert és a mohamedán vallásra jellemző fanatizmus töltötte el őket. Laza szervezésű osztagokban harcoltak: először családok, falvak szerint csoportosultak, amelyekből 100 fős céttákat hoztak létre, élükön választott vezetővel. A céttak taborokká, 500—800 fős zászlóaljakká álltak össze egy-egy környékbeli gazdagabb földbirtokos parancsnoksága alatt, aki esetenként saját készleteiből látta el harcosait, sőt otthon maradt családtagjaikat is. A reguláris katonák többsége megtartotta korábbi szervezeti kereteit. Szigorú alá- és fölérendeltségről nem lehetett beszélni, mert mind a reguláris, mind az irreguláris harcosok számos esetben megölték kapituláns magatartású vezetőiket, parancsnokaikat. A felkelők kiképzettségi foka alacsony volt. A háttöltő puska kezelését sokan nem ismerték, s ez elsősorban a téves távolságbecslésben, a gyakori fölélövésben, durva célzási hibában jelentkezett. Feltehetőleg nem tudtak mit kezdeni az irányzékkal és a célgömbbel. Az ütközeteket nagy távolságról leadott erős, de hatástalan tűzzel igyekeztek megvívni. Fő harcmódjuk a sablonos, többnyire egy vonalban kialakított védelem volt, amelyet könnyen meg lehetett kerülni, mert a szárnyakon csak gyenge biztosító erőket helyeztek el. Jól értettek azonban a védelem műszaki berendezéséhez, álcázásához, az arcvonal előtt felállított figyelők, előőrsök, elővédek alkalmazásához, a terep adta lehetőségek kihasználásához. Támadásra ritkán vállalkoztak, ellenlökéseket azonban gyakran alkalmaztak. Halálmegvető bátorsággal rohmoztak, közelharcban többnyire felülmúlhatatlanok voltak. A harc egységes vezetését, a manőverezést akadályozta az egyezményes jelek és az együttműködés hiánya, a bekerítéstől való rettegés és a pánikra való hajlam. Felderítő szolgálatuk kiválóan működött, erre nőket és gyerekeket is felhasználtak. Primitív biztosítási igényeiket kutyákkal, esetenként álló figyelőkkel, vagy járőrökkel oldották meg.²⁹

²⁷ A zsákmányolt és a beszolgáltatott háttöltő fegyverek 75%-a Snider típusú volt. KA MK 20—2/1—2 ex 1879. HL 1799. dob. 1878 márciusában pl. 14 000 db érkezett belőle a tartományba. Notizen, 32. o.

²⁸ KA MK 20—2/1—2 ex 1879. HL 1799. dob. A harcokat követő lefegyverzések során, valamint zsákmányból több mint 18 millió gyalogsági lőszer került az osztrák—magyar csapatok birtokába. A fogságba esett felkelőkénél pl. 150—200 db lőszert is találtak.

²⁹ KA MK 20—2/1—2 ex 1879.; KA AFA 13—8—187/66, 13—8—250/72. HL 1753 dob.; KA AFA 13—13—61/2.

Alfons Falkner von Sonnenburg: Ueber Operationen im Gebirgsland, illustriert durch die Kämpfe der Oesterreicher bei der Occupation Bosniens 1878. Manuscript. München, 1885. 13—75. o.

Az élelemellátás Kelet-Boszniában volt a legszervezettebb, ahol Ibris Muktar megbízott 8000 főről gondoskodott KA AFA 2—13—61.

A Monarchia felderítőinek a felkelés méreteire vonatkozó hiányos ismeretei, a hírekből levont téves következtetései, valamint politikai megfontolások — a hódítás látszatának kerülése és takarékosági szempontok — miatt az osztrák—magyar hadvezetés az okkupáció végrehajtására elégtelen erőket mozgósított.³⁰ Július végén a 13. hadtest, mindössze 4 hadosztály sorakozott fel a határon, 78 200 fővel,³¹ amelyből csak 51 000 gyalogos és 1900 lovas tartozott a harci létszámhoz. Mögöttük további négy, békelelétszámú dandár állt rendelkezésre a határ biztosítására. A hadtestet 112 táborig és hegyi ágyú, 12 műszaki és utász század támogatta.³² Joseph Philippovič tábornagy hadtest- és Stephan Freiherr von Jovanović altábornagy hadosztályparancsnok az 1869-es dalmáciai harcok tapasztalatai, az erdős-hegyes terep, illetve a lakosság ellenséges beállítottsága ismeretében tudták, hogy nemcsak katonai, hanem rendőri feladat is vár rájuk, az ország meghódításához ezért nagyobb erőkre van szükség. Újabb alakulatok mozgósítását kérték az uralkodótól, sikertelenül.³³

A Monarchia haderőinek szervezete és felszerelése csak a síkságon, illetve dombvidéken vívandó hadjáratoknak felelt meg. Az osztrák—magyar hadvezetés szerint a hegyvidék csak mellékhadszíntérként jöhetett szóba,³⁴ így nem állított fel hegyi háborúra külön kiképzett alakulatokat, nem fordított gondot speciális hegyi felszerelés kifejlesztésére és lényegében nem oldotta meg a hadtáp előkészítését a megváltozott viszonyokra. A hadsereg szervezésében ugyanakkor különbséget tett a hadosztályok és dandárok sík, vagy hegyi terepen történő alkalmazása és elnevezése közt, de a „hegyi” hadosztály, vagy dandár csak kis űrméretű, máhásállatokkal is szállítható tüzérsége és utánpótlása tekintetében tért el a másiktól.³⁵ A hadműveletekre a 13. hadtest két hadosztálya szabványos, egy hadosztálya vegyes hegyi felszerelést kapott.³⁶ A hadvezetés az okkupációban résztvevő alakulatok ellátására, az élelem-, lőszer- és egyéb utánpótlási feladatokra a szervezetszerű kocsis- és máhásállatrészlegeken túl 12 000 országi járműből álló nehézkes hadtápot hozott létre.³⁷

A Száva mentén felsorakozott csapatok négy oszlopban, mintegy 160 km-es szélességben nyomultak az országba. Közülük a középső kettő egymástól 40—60 km-re, a Verbasz és a Boszna völgyében vonult a 200, illetve 240 km-re fekvő Travnik és Szarajevó felé, míg a két másik, dandár nagyságú oszlop szárnybiztosító feladatot látott el. A középső oszlopok menet közben kénytelenek voltak erők 1/3-át kiküldöníteni a nehezen védhető hadtápvonalak fedezetére, amely tovább csökkentette a harci létszámot. A szárnybiztosító dandárok kudarca, majd a főoszlophoz történő visszavonulása még jobban kihangsúlyozta a hadtest gyengeségét. Az előrenyomuló oszlopok hátában súlyos harcok dúltak. A

30 Ferenc József és gróf Andrássy Gyula külügyminiszter táviratváltása 1878. június 28-án és 30-án. KA MK 69—1/20, 69—1/20—1. HL 1799. dob.

31 Élelmezési létszám. *Rudolf Egger: Die Verpflegung der k. k. Truppen während der Besatzung Bosniens und der Herzegovina im Jahre 1878.* Wien, 1883. 37—39. o.

32 KA MK 97—9/2 ex 1879.

33 KA MK 69—1/15—1, 69—1/15—2, 69—1/15—3. HL 1799. dob., valamint KA AFA 18—7—1 HL 1770. dob.

34 *Glückmann Károly: Hadseregszervezet.* Budapest, 1900. 324—325. o.

35 *Succovaty, Habiger, Tomaschek und Pidoll: Handbuch für Offiziere des Generalstabes.* (A továbbiakban — *Succovaty*) Wien, 1873. 5. és 15—17. o. A hegység járhatósága alapján különbség volt szabványos és vegyes hegyi felszerelés között. A hadosztály mindkét esetben egy hegyi úteget, 4 db 6,6 cm-es löveget kapott. Az élelem-, lőszer- és sebesültszállításra szabványos felszerelés esetén egy gyalogezred 225, egy tartalék gyalogezred 155 máhásállattal rendelkezett. Vegyes felszerelés esetén a kincstári kocsik meghagyása mellett 31, illetve 22 máhásállat járt.

36 KA MK 69—1/18—3. HL 1799. dob.

37 KA MK 97—9/2 ex 1879. A közös hadseregben rendszeresített kincstári kocsik súlya rakományal együtt elérte a 20 mázsát is. *Hugo Obauer und E. R. Guttenberg: Das Train-, Kommunikations-, und Verpflegswesen vom operativen Standpunkte.* Wien, 1871. 132. o.

hadjárat sikere veszélyben forgott és ez a veszély Szarajevó és Travnik eleste után is alig csökkent. Az uralkodó augusztusban újabb mozgósításokat rendelt el, s az okkupáció végrehajtására összesen 11 hadosztály, 2 lovas dandár, 276 löveg 17 műszaki- és 10 utászszázad került bevetésre.³⁸ Az első vonalbeli csapatokhoz, alegységekhez tartozó gyalogosok, lovasok, tüzérek, műszakiak és utászok létszáma elérte a 200 000 főt. Szállításra a szervezetszerű kocsikon és málhásállatokon kívül 30 000 országos jármű és 5000 málhásállat állt hajtókkal együtt rendelkezésre. A felvonult erők 4 hadtestben és egy önálló hadosztályban összpontosultak és a hadművelet irányítására létrehozott II. hadsereg alárendeltségébe tartoztak.³⁹ A teljes létszám megközelítette a 270 000 főt.⁴⁰

A gyalogság és lovasság fegyverzete a 11 mm-es Werndl hátultöltő puska és karabély volt, amelyet a gyalogság szuronnyal használt.⁴¹ A fegyver lőtulajdonságai alatta maradtak a Snider típusúénak.⁴² A lőszerellátás hiányosságai is befolyásolták az ütközetek megvívását. Egy katona 72 db töltényt vitt magával, a tartalékot az úthoz kötött zászlóalj-lőszerkocsik, vagy málhásállatok szállították az alegységek után. A tartalékhoz azonban csak akkor volt szabad nyúlni, amikor a katonák ellőtték a lőszerüket. Az utánpótlásért a harcban álló századoknak kellett embereket küldeni, mert hátulról senki sem vitte előre. Számos esetben előfordult, hogy egyáltalán nem jutott idő vételezésre az ütközetek alatt, pedig a 3—6. órában már kínzó hiányok léptek fel, s a katonák az elesettek és sebesültek lőszerét használták.⁴³

A gyalogosoknak megerőltető, 28 kg-os súlyt kellett állandóan hordaniuk.⁴⁴ A felszereléshez tartozott a fegyver, a lőszer, a borjú, benne tartalék fehérnemű, 1 pár tartalék lábbeli, csajka, kulacs, továbbá egy külön kenyérszák két napi élelemmel és az ún. vastartalék-konzervekkel. Ezenkívül két katonának volt egy közös gyalogsági ásója és főzőkészlete.⁴⁵ Az alakulatok menetteljesítményét a súlyon kívül a terep, a hőség, a vízhiány és a hibás menettechnika is befolyásolta. Az élen haladó alegységek rendszerint gyors tempót diktáltak, figyelmen kívül hagyva a rossz utakat és emelkedőket. A zöm katonáinak sokszor ki kellett lépniük, a századoknak meg kellett állniuk a vízelőhelyeknél. A leszakadást gyorsított menettel, a pihenők feláldozásával lehetett csak behozni. Igen sok maródi maradt le útközben. Ehhez hozzájárult az is, hogy a legénység lábbeliet mozgósításkor válogatás nélkül adták ki, a használatlan, nyers bakancsok pedig a hőségben sebesre törték a kis méretű kapcákba burkolt lábukat.⁴⁶

A gyalogság harc kiképzési szintje felülmúlta a felkelők harci jártasságának színvonalát. Az egységek és magasabbegységek parancsnokai céltudatosan törekedhettek a menetekben és az ütközetek alatt a védelemre berendezkedett ellenség szárnyainak megkerülésére, az ellenállás megtörésére, mert az egységek akarat feltételeit az alparancsnokok tudása és határozottsága, valamint a katonák harcászati-alaki kiképzettsége biztosította. Ugyanakkor a felderítő, figyelő és biztosító szolgálatban elkövetett hibák nagyobb figyelmet követeltek minden szintű parancsnoktól, mert különösen a hadjárat első heteiben a felkelők sikerrel alkalmazták a lesállításokat és a rajtaütéseket. Nem volt zökkenő-

38 KA MK 65—2/3., HL 1799. dob., KA AFA 2—13—98/5.

39 KA MK 97—9/2 ex 1879.

40 Dr. Paul Myrdacz: Sanitätsgeschichte und Statistik der Occupation Bosniens und der Herzegovina im Jahre 1878. Wien und Leipzig, 1882. 54. o.

41 Handbuch zur Vorbereitung für den k. k. Stabsoffizierscours. Graz, 1879. 182. o.

42 A hadjáratban részt vevő parancsnokok szerint a Snider sokkal jobb volt. KA MK 20—2/1—2 ex 1879.

43. Uo. 110. o.

44 Anton Springer: Handbuch für Offiziere des Generalstabes. Brünn, 1880. 6. o.

45 Succovaty: i. m. 1—2. o.

46 KA MK 20—2/1—2 ex 1879.

mentes az ütközetek alatt az alegységek közötti közvetlen összeköttetés és együttműködés sem.

A lovasság alkalmazását a Szana és a Spreča folyók vonalától délre az erdős-hegyes vidék erősen akadályozta. A zömében Magyarországról származó loállomány nehezen viselte el az úttalan, hegyekkel borított országban a megpróbáltatásokat. Egy önálló felderítésre kiküldött huszárszázad katasztrófája pedig bebizonyította, hogy a nehezen járható vidéken a lovasságot gyalogság nélkül nem ésszerű bevetni.

A tűzérés hatékonyságát ugyancsak erősen csökkentette a nehezen belátható, erősen átszegdelt terep, valamint a felkelők többnyire egy vonalból álló, jól álcázott és műszakilag megerősített védelme. Gondot okozott a becsapódások helyének és eredményének megfigyelése is. Az élő erőkben előidézett kis mértékű pusztítást azonban részben ellensúlyozta a robbanások morális hatása. A tűzérés teljes értékű felhasználására városok — Szarajevó, Bihács, Livno stb. — ostromakor került sor.

Az utánpótlás a hadjárat során gyakorlatilag kudarcot vallott. A hadvezetés hadtápszolgálata az előkészítés időszakában nem vette figyelembe a tartomány katonaföldrajzi helyzetét, az útfelderítés eredményeit, és súlyosan megrakott kincstári kocsikból állította össze a harcoló alakulatoknak közvetlenül alárendelt hadtáprészlegeket. Nem gondoskodott a hegyi harc megvívásához elegendő málhásállatról sem. Ugyanakkor időben felhalmozta az okkupáló csapatok ellátásához szükséges élelem- és lőszerkészleteket a határ közelében létrehozott raktárakban. A hadjárat kezdetén az előrenyomulás lassúságát elsősorban a kocsioszlopok többszöri elakadása és több napi járőföldre való lemaradása okozta. A 13. hadtestnek az utánszállítást menet közben kellett átszerveznie, és a terhet a könnyű magyar, horvát és szlavón országos járművekre átrakatnia. Csődöt mondtak a hadtáp irányítására nagy számban behívott tartalékos és nyugdíjas gyalogos tisztek is. A hadjárat alatt ivóvíz utánpótlás gyakorlatilag nem létezett. Az egészségügyi szolgálat különösen augusztusban és októberben működött elégtelenül, mert az első hetekben a kis létszámú egészségügyi személyzet nem tudta ellátni a sebesülteket, sérülteket, beteget, októbertől kezdve pedig óriási méreteket öltött a hastífusz-, a vérhas- és a maláriajárvány. A harcképtelenné vált katonák hátraszállítása is akadozott, mert a rossz utakon a kocsik tömegesen mentek tönkre.

Az okkupációban közvetlenül részt vevő közös gyalogezredek és tartalék gyalogezredek mintegy $\frac{2}{3}$ -a, az öt lovasezredből pedig négy a Monarchia magyar területéről származott. A legénység nagy többsége járatlan volt a hegyi terep leküzdésében. Csak a tartományban bevetett 13 vadászászlóalj személyi állománya ismerte és szokta meg odahaza a hegyek közötti fáradalmat a bevonulás előtt. Az idegen országban idegen, hódító célokért folytatott hadjáratban elsősorban a gerillák kegyetlen bánásmódja, továbbá a közös hadseregben hagyományos szigorú fegyelem idézte elő a katonák kitarását, bátorságát, a fáradalma és nélkülözések elviselését. A harchoz szükséges vonások kialakításában szerepet játszott a magasabb parancsnokoknak az az igyekezete is, hogy a személyi állomány minden nap megkapja az előírt élelem- és szeszital-fejadagot.⁴⁷

47 Uo., valamint KA MK 65—2/3.; KA AFA 13—13—108/1. és Danzers Armees-Zeitung, 1903. évfolyam, 32. szám, 7. o.

*A reguláris és az irreguláris erők közötti, erdős-hegyes terepen
folytatott harc néhány vonása*

A szarajevói ideiglenes kormánynak igen rövid idő állt rendelkezésére a fegyveres ellenállás megszervezéséhez, mert csak július 27-én, a hatalom átvétele napján kezdte meg működését, az osztrák—magyar csapatok pedig már július 29-án átlépték a határt. Az egész országra kiterjedő gyors mozgósítást akadályozta az összeköttetés hiánya. Szarajevóból csak néhány nagyobb városba vezetett távíróvonal, a tartomány más vidékeire a felkelés vezetői utaztak toborzást folytatni, a lakosságot csatlakozásra bírni, illetve egyes körzetekből megbízottak érkeztek a fővárosba tájékoztatásért, utasításokért. A rövid idő megakadályozta, hogy Bosznia távoli pontjairól a fegyveresek az ország szívébe vezető két főút mentén csoportosuljanak, és a siker reményében vegyék fel a harcot az osztrák—magyar csapatokkal szemben. Lényegében a szarajevói körzet mozgósítását lehetett csak az első napokban végrehajtani. A felkelés elég lassan terjedt, kiszélesedését a hódítók gyors előnyomulása korlátozta.

Az ideiglenes kormánynak az volt az elképzelése, hogy a határ közelében először pontos adatokat kell szerezni az ellenség erőiről, vonulásáról. Utána a környéken élő lakosságnak késleltetni kell az előnyomulást lesállással, rajtaütéssel, a hadtápvonalak zavarásával. Ezalatt a volt reguláris katonákból, felkelőkből létrehozott és ágyúkkal megerősített tartalékok felsorakoznak a boszniai középhegység szűk völgyeiben, hogy megállítsák az ellenséget. A támadás kifulladásakor kezdik meg a hadműveleteket a távoli vidékekről a hadszíntérre érkező osztagok, azzal a céllal, hogy elvágják az ország belsejében megtorpant csapatok hadtápvonalait. Ezután következik a hegyek közé szorult, az alig járható hegyvonulatokkal egymástól elszakított és az utánpótlástól megfosztott osztrák—magyar csapatok részenkénti megsemmisítése.⁴⁸

A Monarchia hadvezetése úgy vélte, hogy a bevonuló csapatok csak szórva-nyos ellenállásba fognak ütközni. Philippović hadtestparancsnok a hadműveleti tervben azonban nem ismételte meg a hadvezetésnek a politikai helyzet elemzésekor elkövetett hibáját. A 160 km széles fronton elosztott hadosztályokat és dandárokat olyan feladattal bízta meg, amely figyelembe vette a tartomány katonaföldrajzi adottságait. Egy-egy hadosztályt összpontosított a Boszna és a Verbasz völgyében a Szarajevó felé végrehajtandó előnyomuláshoz, egy-egy dandárt pedig mintegy 40—60 km-re távolabb, a szárnyak biztosítására. Hercegovina megszállását egy önálló hadosztálynak kellett elvégeznie.

Ezt az erőelosztást a hegyvonulatoktól elválasztott folyóvölgyek indokolták, amelyekből gyakorlatilag 10—15 napon keresztül nem lehetett közvetlen érintkezést teremteni, átalárendelést végrehajtani, támogatást nyújtani a keresztirányú völgyek és utak hiánya miatt. A terep megnehezítette, hogy a hadtesttörzs a korabeli háborúban már megszokott módon, naponta beleavatkozzon a hadműveletek menetébe. Ezért mindegyik irányban önálló feladattal megbízott harcászati magasabbegységnek kellett működnie, megfelelő tüzérséggel, hadtáppal és egyéb intézetekkel, hogy a jelentős létszámú és összefegyvernemi csoportosítás kudarc nélkül vívja meg harcát az ellenséggel. A csaknem teljesen önálló oszlopparancsnokok és a hadtesttörzs között csak a távíró biztosította a legszükségesebb kapcsolatot, és egy menetterv szabályozta a megközelítően egyforma menetütemet.

Az egyes hadműveleti irányokon belül közelebbi, vagy közbenső feladatot jelentett azoknak a fontos pontoknak — út és völgykeresztezések, nagyobb vá-

⁴⁸ Az elképzelés egy néhány hónappal korábban készült török haditerv felújítása KA MK 33—1/40—2, 33—1/40—5. HL 1799. dob.

rosok — birtokbavétele, ahol a magasabbegységek gyülekezhettek, ütközetre szétbontakozhattak, élelmezésüket kiegészíthették. Ezek a pontok a felkelők számára is nagy jelentőségűek voltak, ezért számítani lehetett birtokbavételük megakadályozására, ütközetre, vagy rajtaütésre, esetleg a pont visszafoglalásának kísérletére. Az egyes irányokban a következő közbeeső célokat lehetett meghatározni: a Boszna völgyében Szarajevóig húzódó úton Dobojt, Maglajt és Zepcsét, a Verbasz völgyében Banjalukát, Jajcát és Travnikot, a Szana völgyében Novit és Prjedort, a Spreča és a Jala völgyében Gračanicát, Tuzlát, majd távolabb Zvornikot. Hercegovinában a Neretva melletti Mostar elérése volt a cél. Az egyes irányok, illetve útvonalak elfoglalása után következhetett az ország teljes megszállása.⁴⁹

A csapatoknak a síkságon és dombvidéken megszokott menetbeosztása és menetbiztosítása lényegesen módosult az előrenyomulás során az egyre nehezebb terep és a felkelők erősödő ellenállása miatt. A zavartalanul végrehajtott Száva-átkelés után az egy úthoz kötött hadosztály dandárjai kezdetben közvetlenül egymás mögött vonultak, utánuk pedig a hadtáp különböző típusú járművei és a húsellátást biztosító szarvasmarhacsordák. A rossz utakon azonban a súlyosan megrakott kincstári kocsik nem tudták a gyalogság ütemét tartani, több tönkrement és eltorlaszolta az utat, az átrakás is időt vett igénybe. Estére a hadtáp tökéletesen leszakadt, sőt még másnap sem zárkózott fel teljesen az egy napos kényszerpihenőt tartó csapatokhoz. A következő hajnaltól az élelemhiány elkerülése érdekében minden dandárnak önálló oszlopban kellett menetelnie lőszer-, élelem- és egészségügyi vonatával, a dandárok között több órás intervallumokkal. Oldalbiztosításra a nehezebb terep miatt mindegyik oszlop 2—2 század gyalogságot különített ki lovasok helyett. A hadtestparancsnok pedig egy század huszárt küldött felderítésre az úton, mintegy 50—60 km-re előre. Csakhamar kiderült, hogy az oldalbiztosító századok képtelenek tartani az úton haladók ütemét. Annyira lemaradtak, hogy kénytelenek voltak dolguk végezetlenül csatlakozni a zöm végéhez. A következő nap az önálló dandárok úgy meneteltek, hogy az oldalbiztosító századok 3—4 órával korábban indultak el, mint a csapatok, és így nagyjából azonos időben érték el a napi menetcélt. Az előreküldött huszárszázad katasztrófája azonban figyelmeztette a hadtesttörzset a gerillák közlésére, a meglepetésszerű támadások lehetőségére. A század pusztulása bebizonyította, hogy a lovasság csak gyalogsággal együtt képes a felderítést és az élbiztosítást elvégezni. A felkelők közelsége és a zordabbá vált környék miatt az eddig nem nagy gondot igénylő nyugvász biztosítás éjszakánként a teljes gyalogsági állomány $\frac{1}{3}$ -át, $\frac{1}{4}$ -ét követelte.

A további menet során lezajlott az első előőrs-csatározás. A felkelők előretolt osztaga jól választotta ki védelmi vonalát, amely egy útszűkület végénél egy, a menetirányra merőlegesen álló hegyhát lejtőjén húzódott. Az álcázott fegyveresek tüze akkor érte az osztrák—magyar csapatok előőrsét, amikor az éppen ki akart lépni az útszűkületből. Az egész oszlop a hosszú völgybe szorult, és csak akkor tudott előremozogni, amikor néhány hátul menetelő zászlóalj felkapaszkodott a völgy meredek falain, és — megkerülve az ellenség szárnyait — elűzte a felkelőket. Ebből az időt rabló megoldásból vonta le a hadtesttörzs a tapasztalatot, hogy az eddigi 2—2 század közvetlen oldalbiztosító helyett 1—2 zászlóaljából és 2 hegyi ágyúból álló oldaloszlopokra van szükség. Ezeknek az oldaloszlopoknak a zöm indulása előtt 5—6 órával fel kell kapaszkodniuk a völgyet kísérő hegyvonulat tetejére, és az úttalan hegyháton kell menetelnie.

⁴⁹ KA MK 69—1/15—1. HL 1799. dob.; KA AFA 13—7—57, 13—7—65. a. HL 1750. dob. *Sonnenburg*: i. m. 78—81. o

A hadtáp sorozatos lemaradása miatt kényszerpihenőket tartó magasabbegységek az egyre nagyobb hegyek között megközelítették a felkelők jelentős erőt képviselő tartalékait. Lezajlottak az első komoly ütközetek, amelyekben az osztrák—magyar csapatok nehezen arattak győzelmet. Az ütközetek legfontosabb tapasztalata az volt, hogy a védők vonalát az úton haladó főerőkkel közösen nehéz áttörni, az 1—2 zászlóaljnyi oldaloszlopok pedig nem tudnak olyan nyomást kifejteni, hogy felülkerekedjenek egy valamivel kisebb létszámú ellenséggel szemben. Szükségessé vált, hogy a tereptől függően az egyik, vagy mindkét oldaloszlop az ütközet kimenetelét eldöntő erőkkkel rendelkezzen, amely elérhette akár az 1—2 hegyi üteggel megerősített 5—7 zászlóaljat is, miközben az úton haladó zöm lényegében csak halogató harc megvívására elegendő alegységből és tüzérségből állt. Az okkupáció végrehajtásában gyakorlatiá vált tapasztalatot Philippović tábornagy így foglalta össze:

„Hegyi háborúban a völgyben visszafogott lépcsőben menetelünk, és a kísérő magaslatokon harcolunk. A menetrendből megyünk át harcrendbe. Az ütközet koncepciója sikerének, vagy sikertelenségének titka, mint mindenütt, a hegyvidéken is, a különböző oszlopoknak a helyzethez mért erőelosztásában, a jól kiszámított és minden szempontból mérlegelt indulási időkben rejlik. Mindenestre a hegyi háborúban nehezebb elhatározásra jutni az ütközet megvívására, mert a kiadott intézkedés többé nem másítható meg. A korrekciót az oszlopparancsnokok végzik, az ő egyéniségük, tetterejük és eltökéltségük jelentősebb, mint másutt.”⁵⁰

A csaknem sablonná vált menet-, illetve harcalakzat veszélytelen alkalmazását elsősorban a felkelők teljesen passzív védelmi harcmódja segítette elő. Elég lett volna csak egyszer csapdát állítani valamelyik oldaloszlopnak, vagy a védelmet az osztrák—magyar csapatok előnyomulásához igazítani és szétverni az egyik hegyvonulaton kikülönített zászlóaljakat. A völgyben és a másik oldalon haladó két oszlop csak több órás kapaszkodó után tudott volna támogatást nyújtani, de ezalatt a hegyháton az ütközetet meg lehetett nyerni. A részgyőzelem pedig feltétlen kihatott volna a harc kimenetelére. A felkelők azonban a korábbi háborúkban hozzászoktak a törökök harcmódjához — a völgyben, egy oszlopban mozgó alakulatok a meredek lejtőkön harcolva fejlődtek fel ütközetre — és mereven ragaszkodtak az e harcmóddal szembeni taktikához a hadjárat egész ideje alatt. Ahol az osztrák—magyar csapatok a törökökhöz hasonlóan akarták a felkelők védelmét áttörni, ott vereséget szenvedtek.

A teljesen passzív magatartásnak másik oka az irregularitásban rejlett. Az összetoborzott és nagy tömegben bevetett harcosok képtelének voltak manőverek végrehajtására, mert nem rendelkeztek megfelelő kiképzettséggel, vezetőik nem tudták a katonai fegyelemhez nem szokott lakosokkal akarataikat megvalósítani, maguk a vezetők sem tudták felkelteni — néhány kiemelkedő személyiséget leszámítva — meggyőző tudással az emberek bizalmát. A tapasztalatok gyűjtését és gyakorlatba való átültetését pedig akadályozta a felkelők közötti állandó fluktuáció. Az ellenállók nagy része csak az okkupáló csapatok által érintett környéken ragadott fegyvert, részt vett az ütközetben, majd a vereség után többnyire dezertált. A vezetőket főleg a reguláris katonák és az ország távoli vidékeiről származó férfiak követték a visszavonulás során. A mögöttes területeken az előrenyomuló hódítóktól megriadt lakosok közül újak csatlakoztak a felkeléshez és részt vettek a következő ütközetben. A vereség

50 KA AFA 13—8—231. HL 1756. dob., továbbá KA AFA 13—7—113. HL 1751. dob. A 13. hadtest hadműveleti naplója: KA AFA 13—13—34. július 30., 31., augusztus 1. HL 1764. dob.; KA AFA 13—8—27 b. HL 1778. dob., KA AFA 13—8—36, 13—8—39 HL 1778. dob.

után a dezertáció megismétlődött. Új harc eljárás begyakorlását ez a fluktuáció akadályozta.

Mivel az ellenség támadásától nem kellett tartani, az osztrák—magyar magasabbegységek parancsnokai veszély nélkül tervezhették meg a soron következő ütközet végrehajtásának módját, ehhez csak pontos adatokat kellett szerezniük a védelem helyéről, kiterjedéséről, az élőerőről és a lövegek számáról. A felderítés a kiküldött katonák mellett a hadjárat előrehaladtával egyre jobban támaszkodhatott a keresztény lakosokra is, akik jó fizetség ellenében megszerették a szükséges adatokat. Az ellenség általában ott volt, ahol jelezték.

A felkelők rendszerint olyan terepszakaszon rendezkedtek be védelembe, amely kedvező feltételeket nyújtott a harc megvívásához. Elsősorban a völgykijáratokat lezáró uralgó magaslatokat részesítették előnyben, hevenyészve megerősítették műszakilag és biztosításul többszáz méterre erős őrsöket küldtek ki, mind az arcvonal elé, mind a szárnyak meghosszabbítására. A védelem azonban nem rendelkezett sem mélységgel, sem az áttörést, vagy megkerülést elhárító tartalékokkal. A biztosító őrsök a harc kezdetekor visszavonultak a főerőkhöz, néha a szárnyakat erősítették meg, néha pedig megvárták a támadók elvonulását, és lecsaptak a lemaradó katonákra, a hadtáp kocsijaira. A védelembe vonult felkelők hosszú halogató harccal igyekeztek megállítani a támadást, amelyet magassági fölényük, gazdag lőszerellátottságuk és gyenge manőverező képességük indokolt. A tüzet távolról, esetenként 1,5—2 km-ről kezdték meg, igen nagy intenzitással. A tűz erejét az osztrák—magyar csapatok közeledtével még fokozni is tudták, 400—700 m között lőttek a leghevesebben. A pazarló lőszerfelhasználás azonban nem állt arányban az élőerőknek okozott csekély károkkal.⁵¹ Az uralgó magaslatról vívott védelmi harc túlbecsülését elég általános hibának lehet tartani. Carl von Clausewitz a hiba szubjektív forrásairól így nyilatkozott:

„Minden alulról felfelé ható fizikai erő kifejtés nehezebb, mint a fordított irányú. Három oknál fogva így kell ennek lennie ütközetben is. Először is minden magaslat akadályozza a mozgást; másodsor ha felülről lefelé nem is lehetünk sokkal messzebbre, de minden geometriai viszonyt figyelembe véve sokkal jobban, mint alulról felfelé; harmadszor a jobb áttekintés előnyösebb. Ezek az elemek alkotják a dominálást, a felülkerekedést, az eluralkodás erejét. E forrásokból áll a magaslat peremén álló fölénye és biztonságérzete, amikor az ellenséget maga alatt megpillantja, és innen ered az alul levő gyengesége és aggodalma is. Az összbnyomás talán a kelleténél erősebb, mert az uralkodó helyzet előnyeit inkább érzékeljük, mint az előnyöket mérséklő körülményeit.”⁵²

Az osztrák—magyar csapatok az ellenség passzív védelmével szemben elsősorban mozgással vívták meg az ütközeteket. A hadtest-, illetve a hadosztálytörzsek a felderítő jelentések alapján részletes menet- és harccparancsokat adtak ki. A megközelítés során a völgyben haladó zászlóaljok elővédét és erős előőrsöt különítették ki, hogy a felkelők figyelmét és tüztét magukra vonják, továbbá, hogy helyet biztosítsanak a mögöttük jövőknek a szétbontakozáshoz. Az oldaloszlopok eközben a hegyhátaikat borító sűrű erdőben észrevétlenül igyekeztek megközelíteni a harcbevétési terepszakaszt. A középső oszlop a védelmi vonal előtt mintegy 1,5 km-re ment át harcalakzatba, és a gyalogság sor-tüzei, illetve a tüzérség fedezete alatt 150—250 m-re szakaszosan közelítette meg rajvonalon a felkelőket. A gyalogsági tűz 300—400 m-en vált csak általánossá, a katonák ekkor már célzott lövéseket is leadtak. A rajok az előremozgás utol-

51 KA MK 20—2/1—2 ex 1879.

52 Carl von Clausewitz: A háborúról. Budapest, 1962. II. k. 109—110. o

só fázisában szökellve haladtak előre, de így tettek egész zászlóalj-kötelések is, ha el akarták kerülni a hátul lévők tüzet, vagy a szomszédok zavarását. A középső oszlop rohamra csak az oldaloszlopok sikere után vállalkozott.

A hegyhátakon előremozgó zászlóaljok ugyancsak a védelmi vonaltól mintegy 1,5 km-re mentek át harcalakzatba, de csak akkor bocsátkoztak tűzharcba, amikor felfedezték őket. A nehezen áttekinthető, erősen átszegdelt terep miatt a zászlóalj-, sőt a századparancsnokok önállóan törtek a felkelők szárnyaira, gyors-, esetenként sortűzzel igyekeztek kiverni a védőket állásaikból. Ahol ez nem segített, ott az alegységek szuronyrohamot indítottak a fedezékek mögé befészkelte felkelők ellen. A szárnyakon kívülre sodródott részlegek a felkelők hátába kerültek, hogy elvágják a visszavonulás lehetőségét. A védők szárnyaik gyengeségét vakmerő ellenlökésekkel, az arcvonallal meghosszabbításával, ritkábban a centrumból elvont csoportokkal kísérelték meg ellensúlyozni. Elég volt azonban egy maroknyi katonának a hátukba kerülni, azonnal kitört a pánik. A védelemnek ez a különös érzékenysége azt okozta, hogy a támadók széles arcvonallal, a lépcsőzés mélységét sínylő harcrendet alkalmaztak, a tartalékokat túl korán vetették be, és így sebezhető módon küzdöttek. A felkelők azonban ezt a hibát nem vették időben észre, vagy nem volt lehetőségük kihasználni. Hiányzott belőlük a reguláris hadseregekre jellemző vonás, hogy úgy akadályozzák meg az átkarolást, vagy a megkerülést, hogy eredeti harci céljukat ne adják fel.⁵³

A hadjáratban részt vevő osztrák—magyar csapatok hiányosságai közül ki kell emelni a gyenge tűzvezetést és a gyalogság alacsony lökiképzési szintjét. A hadvezetés a hátultöltő fegyverek rendszeresítése óta arra törekedett, hogy a korábban teljesen elhanyagolt lökttatást magasabb színvonalra emelje. Az okkupáció során azonban kiderült, hogy a csapattisztek ennek a törekvésnek csak formailag tettek eleget. A felkelők sokat és igen rosszul lőttek, ráadásul mindig kevesebben voltak, az alegységparancsnokok az ellenség védelmi vonalának megközelítésekor mégis olyan gyakran vezényeltek célzás nélküli sortűzeket, gyorstűzeket, mintha sűrű sorokban álló, jól látható ezredeket akartak volna megsemmisíteni. Általánossá váltak az indokolatlanul nagy távolságról végrehajtott és komoly lőszerpocsékolást igénylő tűzpárbajok is. A raj- és szakaszparancsnokok rosszul határozták meg a célokat, gyakorta helytelenül becsülték meg a távolságokat, nyugalmmukat elvesztve irányították beosztottaik tüzet, nem igyekeztek célzott lövéseket leadatni. A katonák sokszor csak a pusztá hegyoldalra, vagy a sűrű erdőben sejtett és láthatatlan ellenségre tüzeltek. A rossz tűzvezetés, a pontatlan célzás hatására a felkelők alig szenvedtek el nagyobb veszteségeket, mint az okkupáló csapatok. Akkori vezérkari vélemény szerint az osztrák—magyar hadsereg személyi állománya a lökiképzés színvonalán alapján nem felelt meg egy erős ellenféllel szembeni komoly háború követelményeinek.⁵⁴

A felkelők által elkövetett hibák közül a legnagyobb és végül jövátételhetlen hiba az volt, hogy lemondtak az irreguláris harc legfontosabb eleméről, a hódítók hadtápvonalainak állandó fenyegetéséről és elvágásáról. E megállapításnak nem mond ellent a Banjalukánál és Dobojnál végrehajtott támadás sem, mert itt is elsősorban az összevont osztrák—magyar erők megsemmisítése volt a cél. Ha a felkelők katonailag képzett vezetőkkel rendelkeznek és felhasználják a Napóleon elleni tiroli, spanyol, orosz gerillaháborúk tapasztalatait, akkor

⁵³ KA MK 20—2/1—2 ex 1879.

⁵⁴ Uo. és G. Ratzenhofer: Zur Beleuchtung der Occupation Bosniens und der Herzegovina. Wien, 1879. 21—23. o.

kikerülik a merev, frontális védelmeket, helyettük egyes osztagok naponta szétbontakozásra kényszerítik az ellenséget, de kicsúsznak a megsemmisítő megkerülés elől. Másnap azonban megismétlik ezt a manővert, ehhez a hegyi terep lehetőséget biztosított volna.⁵⁵ Clausewitz a hegyi háborúk tapasztalatai alapján például hangsúlyozta, hogy a védők harcászati fölényrel rendelkeznek a hadászati hátrányokon belül:

„Kétségtelen, hogy ha egy kis órs jól választja meg hegyi állását, rendkívül erőssé válik. Egy csapat, amelyet a síkságon néhány lovasszázad elűzne, és szerencsésnek vehetné, ha gyors visszavonulással megmenekülhet a felbomlástól, s a fogságtól, a hegységben — mondhatnánk, bizonyos harcászati szemtelenséggel — egy egész hadsereggel szembeszáll, és megköveteli, hogy módszeres támadásra, átkarolásra stb. érdemesítsék.”⁵⁶

A kis létszámú osztagok napi halogató harcai közben a felkelőknek rendszeresen és nagyobb erővel kellett volna az utánpótlási vonalakat támadni, megakadályozni az élelem- és a lőszerutánpótlást, hogy a csapatok erőtlenné váljanak a hódítás befejezéséhez. A felkelés vezetői azonban nem értették az irreguláris hadviselés lényegét, valójában a török reguláris csapatok védelmi harcmodját követték. A védelmi harc sikeréhez azonban nem állt rendelkezésre az egy akaratnak engedelmeskedő, fegyelmezett, kiképzett és modern puskákkal teljesen felfegyverzett személyi állomány.

Az okkupáció mégis elhúzódott, mert a felkelők gyakorlatilag központi vezetés nélkül, egymástól elszakítva, önállóan harcoltak, mindig a hódító csapatokról érintett vidékeken. Az osztrák—magyar fegyveres erőknek ezért az ország minden négyzetkilométerét el kellett foglalniuk. A 13. hadtest, majd a II. hadsereg alakulatai csak október 20-án, Kladuš várának elfoglalásakor törték meg végleg a felkelők fegyveres ellenállását, és fejezték be a két és fél hónapos tartó hadjáratot.

Bosznia és Hercegovina pacifikációjának néhány általános vonása

Az okkupációban részt vevő egységek, magasabbegységek hadművelési naplóiban jelentős helyet foglaltak el a pacifikáció egyes vonásai, mint a különböző menetek, a portyák és lefegyverzések végrehajtása, de a lakossággal szembeni bánásmódra alig van adat. Az osztrák—magyar csapatok magatartása csak a gyér levéltári források, valamint a visszaemlékezéseket is tartalmazó könyvészeti anyag alapján közelíthető meg. A hódítók azonban egy-egy terület lakosságának ellenállását számos olyan, a hadműveletekkel egyidejű lépéssel törték meg, amelyek csaknem akkora erőt és több időt igényeltek mint maga a fegyveres harc.

Minden háborúban az ellenséges hadseregtől megszállt ország kénytelen elviselni a hadiállapot közvetlen következményeit, a terheket, a hátrányokat, az áldozatokat, mert egy energikusan vezetett hadjárat az ellenfél katonai, politikai, anyagi, szellemi és erkölcsi erőit akarja megsemmisíteni. A 19. századi háborúkban az emberiség, az egyének és a javak kímélete csak annyiban jöhetett szóba, amennyiben azt a háború célja és jellege megengedte. A hadiállapot következményei, a pusztítások és atrocitások mértéke a kor és az egyes hadseregek hadi szokásaitól is függtek. Ezek a szokások a század második feléig fokozatosan veszítettek kegyetlen vonásaikból, elsősorban az egymásnak köl-

⁵⁵ Ratzenhofer: i. m. 22. o.

⁵⁶ Clausewitz: i. m. II. k. 197. o.

csönösen okozható pusztítások, szenvedések miatt. A tömeghadseregek és a hátultöltő fegyverek megjelenésével a háborúk kihatásai nagyobb dimenziókat kaptak. Szükségessé vált az európai államok és hadseregeik hadi szokásait korlátozó *codex belli* megalkotása. Az első lépés az 1864-ben megkötött, a sebesültek és betegek helyzetét szabályozó genfi megegyezés volt. A tíz év múlva nyilvánosságra hozott Brüsszeli Deklaráció pedig meghatározta az „ellenséges hadsereg tagja”, azaz a kombattáns fogalmát, valamint a hadifoglyok és a megszállt ország lakosságának jogait és kötelességeit. A hódítók magatartását azonban továbbra is befolyásolta, hogy kellett-e tartaniuk az ellenséges megtorlástól.

Az Osztrák—Magyar Monarchia vezetése az okkupáció célját úgy határozta meg a berlini kongresszuson, a Portának küldött nyilatkozatában, és a Bosznia és Hercegovina lakosai között terjesztett hirdetményében, hogy a nyugalmat, a biztonságot és a lakosság érdekeit védő rendezett viszonyokat akarja a tartományban megteremteni. A valóságos okot, a hódítás, a délkeleti irányú terjeszkedés igényét tagadva, azzal indokolta a bevonulást, hogy véget akar vetni az évek óta dúló polgárháborúnak, amely pusztulással fenyegeti az országot. Megígérte, hogy a császári és királyi csapatok a békét hozzák, nem fogják elnyomni és zaklatni a lakosságot, tiszteletben fogják tartani a törvényeket, a szokásokat, a fennálló gazdasági viszonyokat, a szabad vallásgyakorlást.⁵⁷

Ferenc József a bevonulásra kijelölt 13. hadtest parancsnokának, Joseph Philippović horvát származású, mohamedángyűlölő tábornaknagynak⁵⁸ hasonló értelmű parancsot adott. Feladatul a tartomány fontos katonai objektumainak és a hozzájuk vezető közlekedési vonalaknak a leggyorsabb birtokba vételét jelölte meg. Philippovićnak csak olyan politikai és adminisztratív intézkedéseket engedélyezett, amelyeket a csapatok és az összeköttetés biztonsága, az utánpótlás zavartalansága megkövetelt. Nyomatékosan felhívta a figyelmét, hogy a területet békés módszerekkel kell megszállni, nehogy a lakosság, vagy az európai kormányok az okkupációt hódításnak minősítsék. Ugyanakkor megparancsolta, hogy a felkelési kísérleteket energikusan fojtsa el.⁵⁹

Augusztus 3-án azonban egy huszárszázad Maglaj előtt többszáz fegyveres tüzébe botlott, és menekülés közben súlyos veszteségeket szenvedett. A Monarchia vezetése tudott arról, hogy Bosznia és Hercegovina lakosságának nagy része elleni az okkupációt, és fegyverrel akar szembeszállni, ezért megragadta ezt az alkalmat kemény, megtorló intézkedések meghozatalára. Ferenc József augusztus 6-án a következő parancsot táviratozta Philippovićnak:

„Tekintse, mint eddig, a szarajevói mozgalmat anarchista forradalomnak, résztvevőit pedig felkelőknek és kommünároknak, folytassa a hadműveleteket óvatosabban, de idővesztés nélkül, a súlyos bűncselekményeket elkövető személyeket pedig szükség esetén szigorúan büntesse meg. Ugyanakkor nem feladata egész falvak és lakosság elleni represszáliák elkövetése, még akkor sem, ha a rendszabályok indokoltnak látszanak, mert az ilyen fellépésből politikai tőkét lehet kovácsolni és lehetőség nyílna a felkelés népi háborúvá változtatására...”⁶⁰

Philippović a parancs szellemét követve augusztus 8-án utasította az alárendelt parancsnokokat, hogy ütközetben ne ejtsenek foglyokat, kivéve a reguláris török katonákat. Kihirdette egész Bosznia és Hercegovina területére a statáriumot, amely vallási és nemzeti különbségek nélkül minden lakosra vonatkozott.

57 HHStA MA PA Bosnien 1878. HL 1801. dob.

58 Wertheimer Ede: Gróf Andrássy Gyula élete és kora. MTA. Budapest, 1913. III k. 182. o.

59 KA MK 69—1/27—1. HL 1799. dob.

60 KA MK 69—1/27—2. HL 1799. dob. L. a 80. sz. jegyzetét is!

A statáriális bíróságoknak pedig halálbüntetést kellett kiszabniuk gyilkosságért, rablásért, gyűjtogatásért és a felkelésben való részvételért.⁶¹

A császári parancs egyértelműen meghatározta Ausztria—Magyarország magatartását a sarajevói ideiglenes kormányval szemben: nem ismerte el legitimitását, nem fogadta el hadviselő félnek, mert Boszniát és Hercegovinát a török szultán uralma alá tartozó tartománynak tekintette, amelyet a Monarchia csapatai nem meghódítanak, hanem a Portával kötött egyezmény értelmében rendteremtés céljából fegyverrel megszállnak.⁶² Ennek megfelelően éles határt vont a legitim török szultán egyenruhát viselő katonái, valamint az illegitim sarajevói kormány polgári tagjai, illetve a kormány felhívását követő nem egyenruhás, irreguláris fegyveresek között.⁶³

Ez az éles határ lényegében ellentmondott az 1874-ben kiadott Brüsszeli Deklarációnak, amelyet a Monarchia is támogatott. A Deklaráció 9. cikkelye kimondta, hogy nemcsak a hadsereg tagjait kell kombattánsnak tekinteni, hanem azokat a nem kombattáns önkénteseket, vagy irreguláris harcosokat is, akik egy saját kormányának felelős személy alárendeltségében állnak.⁶⁴ A 10. cikkely kiegészítette az előzőt egy függeléssel: egy még meg nem szállt terület lakossága, amely az invázorok közeledtével szabad akaratból fegyvert ragad, de még nem volt ideje hadseregét a fenti cikkely szerint megszervezni, hadviselő félnek tekintendő, ha betartja a hadi előírásokat és a hadi szokásokat.⁶⁵

Az osztrák—magyar hadvezetés a felkelőket elsősorban a legitim kormány hiánya alapján nem ismerte el kombattánsnak, de a Deklaráció félreérthető fogalmazása a hadi előírásokról és a hadi szokásokról ugyancsak lehetőséget nyújtott, hogy az ellenállást kifejtő fegyveresektől megtagadja a katonákra vonatkozó jogokat. Az augusztus 3-i, maglaji összecsapás ürügyet szolgáltatott arra, hogy a lakosság kiprovokált fellépését ortvámadásnak, banditizmusnak minősítse.⁶⁶ Az okok érthetők. A 19. századi tapasztalatok arra utaltak, hogy a népi függetlenségi háborúk új hadviselési módjaikkal megakadályozzák a hódítókat a hadműveletek hagyományos formáinak alkalmazásában, bizonytalanra teszik a utánpótlási vonalakat, számos, elaprózott erővel végrehajtott összecsapásra kényszerítik a csapatokat, megnehezítik a megszállók életét éjjel és nappal úgy, hogy a siker, a megszállt területek teljes birtoklása a bizonytalan

61 KA AFA 3. hadtest — (a továbbiakban — 3—) —9—281 HL 1776. dob.

62 Julius Beck vezérőrnagynak, a katonai kabinetiroda vezetőjének szeptember 4-i levele Philippovičhoz. KA MK 29—1/30—112. HL 1779. dob.

63 Philippović parancsa alapján a török hadsereg mustahfiz zászlóaljainak katonáit is meg kellett ölni, mert nem hordtak egyenruhát. A katonák a kormánytól ugyanis csak fegyvert és lőszeret kaptak. Ezek a zászlóaljak azonban a török hadsereg szervezett tartalékai voltak, és megfeleltek az osztrák Landsturm alakulatoknak. *Georg Holtz: Von Brod bis Sarajevo. Wien und Leipzig, 1907. 50. o. Notizen, i m. 18—19. o.*

64 A 9. cikkely: „*Kit kell hadviselő félnek tekinteni; a kombattánsok és nem kombattánsok.* A háború törvényei, a jogok és kötelesek nemcsak a hadseregre érvényesek, hanem a népfelkelésre és a szabadcsapatokra is, mégpedig a következő feltételek mellett:

a) Olyan személyiség áll az élükön, aki saját kormányának felelős az alárendeltjei magatartásáért.

b) Egyenruhát, vagy távolról jól megkülönböztető jelzést viselnek.

c) A fegyvert nyíltan hordják.

d) Harcukban betartják a hadi törvényeket és a hadi szokásokat.

Azokban az országokban, ahol a fennálló törvények szerint a népfelkelés a hadsereget, vagy állományát részét képezi. »hadsereg« elnevezés alatt kell érteni.” *Dr. Ferdinand Lentner: Das Recht im Kriege. Wien, 1880. 37. o.*

65 Uo.

66 A pécsi huszárszázad egy Philippović törzséhez tartozó vezérkari százados irányítása alatt a 60 km-es felderítő útja során megtámadott több ezer felkelőt Zepese mellett, majd menekülés közben beleütközött a maglaji fegyveresek tüzebe. A maglajiai akcióját a hadvezetés a hadi szokásokkal ellentétes lépésnek, ortvámadásnak tekintette. KA AFA 13—8—27, 13—8—27a. HL 1778. dob A provokációt bizonyítja Philippovićnak Beckhez írott szeptember 2-i levele. KA MK 69—1/27—5. HL 1799. dob.

jövőbe tolódik ki.⁶⁷ Az osztrák—magyar hadvezetés érdekében állt tehát, hogy a függetlenségi harcban részt vevők körét a legszűkebbre korlátozza. A Monarchia ugyanakkor a hadviselő félnek el nem ismert felkelőkkel szemben elfogadta kombattánsnak a török hadseregnek a felkeléshez csatlakozott tagjait, mivel nem mert megkockáztatni egy diplomáciai, vagy fegyveres konfliktust a Portával, amely a megölt katonák miatt robbanhatott volna ki.

A fizikai erőszak alkalmazása

A kombattáns, illetve a nem kombattáns szétválasztásától kezdve az okkupáló csapatok úgy léptek fel és bántak el az irreguláris harcosokkal, mint közönséges bűnözőkkel, gyilkosokkal, gyújtogatókkal. A fizikai erőszak volt a hódítók legközérthetőbb módszere a lakossággal szemben, amellyel el akartak retenteni mindenkit a fegyveres ellenállástól, s ezért nem ismertek könyörületet a fogságba esettekkel szemben, de falvak és városok egész lakossága is a kíméletlen terror áldozatául esett, ha valamiféle ellenállást, vagy ellenszegülést tanúsított.

Philippović természetesen tudta, hogy a fizikai erőszak elrendelése után katonái vérengzéseket fognak elkövetni — később maga róttá meg esetenként beosztottait, ha kíméletlennek minősítette magatartásukat⁶⁸ —, ezért ügyelt arra, hogy a közvélemény ne szerezzen tudomást a kegyetlenségekről. Nem túrt meg újságírókat a hadműveleti területen.⁶⁹

A maglaji összecsapást követő első napokban fontos volt a katonák bosszúszomjának felkeltése. A különböző szintű parancsnokok olyan híreket, vagy híreszteléseket terjesztettek a „maglaji orvtámadásról”, a „sebesültek és foglyok lemészárlásáról”, amelyek kiváltották a soknemzetiségű alakulatok dühét és gyűlöletét a felkelőkkel szemben. A pacifikációhoz nélkülözhetetlen durva és kegyetlen vonások kialakítását részben az ellenállás megtörése igényelte, részben pedig a különböző nemzetiségű katonák összetartozási tudatának erősítése is. Erre azért is szükség volt, mert az ezredek egy része szerb-horvát anyanyelvű legénységgel rendelkezett.

Augusztus 4-én a magyarországi hadkiegészítésű XX. hadosztály⁷⁰ egyik zászlóalja váratlanul megtámadta Gračanica kisebbik mohamedán negyedét, Dravnicot. A rajláncba bontakozott és lövöldözés közben közeledő katonákra a megriadt lakosok szörványos tüzet nyitottak. A csaknem tízszeres túlerőben levő zászlóalj gyilkos sortüzeivel megbénította a gyenge ellenállást, felgyújtotta a házakat, majd a menekülőket — férfiakat, nőket, gyerekeket — az utcán agyonlőtte, a többit hagyta a házakban élegni. A földekről parasztok siettek a helyszínre, segítségül, vagy kíváncsiságból. A katonák agyonverték őket az utcán. A hadosztályparancsnok másnap sajnálkozását fejezte ki az esemény miatt, de a felelősséget a lakosságra hárította. Ugyanakkor megróttá alárendeltjeit az asszonyokkal, gyerekekkel és a fogságba esett személyekkel szembeni kegyet-

67 W. Rüstow: Kriegspolitik und Kriegsgebrauch. Zürich, 1876. 185—186. o. Rüstow hozzáfűzi, hogy az elvakult bosszú is szerepet játszik a felkelőkkel szembeni leszámolásban. „In die Klasse dieser Racheakte gehören die Hinrichtungen von Wien, Arad, Rastadt 1848 und 1849 und zum grossen Theil die Verfolgungen der Pariser Communarden während der letzten und nach den letzten Maitagen von 1871.” I. m. 185. o.

68 KA AFA 3—9—352 HL 1776 dob.; KA AFA 13—9—132/8 HL 1759. dob.

69 Erre az osztrák sajtótörvény nyújtott lehetőséget, amely kimondta, hogy háborús veszély idején, vagy háborúban tilos katonai tárgyú beszámolókat nyilvánosságra hozni. Oesterreichisches Pressgesetz v. 17. Dezember 1862. Art. IX. Philippović például kiutasította a tartományból az angol Times és Daily News, valamint az osztrák Extrablatt tudósítóit Holtz: i. m. 31—32. o.

70 A 39. debreceni, a 61. temesvári és a 70. besztercebányai gyalogezred tartozott a hadosztály kötelékébe.

lenségekért.⁷¹ A katonák a következő napokban is folytatták a kilengéseket. Előnyomulás közben megtámadták az út mentén álló házakat, fosztogattak, és agyonlőtték az ellenszegülőket, mint felkelőket. A menet annyira lelassult, hogy a hadosztály törzsfőnöke végül vezérkari és törzstisztekből kordont állított fel az út mellett, hogy segítségükkel helyreállítsa a menetfegyelmet.⁷²

A VI. hadosztály egyik rekviráló különítménye augusztus 5-én egy Maglaj környéki helység lakóit fogságba ejtette és Philippovichhoz kísérte azzal a gyanúval, hogy részt vettek a huszárszázad elleni támadásban. A hadtestparancsnok a nőket, gyerekeket és öregeket elengedte, 20 férfit azonban bírósági eljárás nélkül a helyszínen kivégeztetett.⁷³ Maglajt Philippovic először rommá akarta lövetni tüzérségével. Egyik oszlopa azonban gyors támadással megelőzte. Ekkor szabad rablást rendelt el megtorlásul az elesett városban.⁷⁴

A XVIII. hadosztály egyik dandárja augusztus 4-én ütközetet vívott a Mostárból érkezett felkelőkkel a hercegovinai Cittluknál, akikhez a falu lakói is csatlakoztak. A katonák a védekezőkre rágyújtották a házakat, agyonlőtték a menekülőket, majd elpusztították az egész falut. A magát megadó lakosságban a hadosztályparancsnok nem tett különbséget mohamedán és keresztény között. 32 reguláris katonát azonban életben hagyott és a tengerpartra kísértetett.⁷⁵

Az uralkodó augusztus 6-i parancsa után sem szűnt meg lényegében az egész falvakkal szembeni megtorlás. Különösen a Philippovic táborszernagy személyes irányítása alatt álló főoszlop — a hadtestközvetlenek és a VI. hadosztály — alakulatai tűntek ki kegyetlenségükkel. A Szarajevó elleni előnyomulás büntető hadjárat jellegét öltötte, amelyre egy szemtanú így emlékezett:

„A gyönyörű hegyvidéken sok apró falu volt szétszórva. Egy-egy falu néhány fekete fedelű nagy ház, fából készült minaret, csillógó pléh tetővel, egyéb semmi... Csak az volt a baj, hogy ahány maroknyi falu utunkba esett, az mind ellenállott... A második hegyi falvacskánál a katonák már megvadultak. Lövéldözve, föltűzött szuronnal rohantak a házak közé. Lódd, öld le, akit csak találsz...

A melyik faluból lövés esett, élő ember ott nem maradt. Állat sem. Lovak, tehenek heverték lelőve a réten. A kis falu szélén emberek. Némelyiknek még ott volt kezében a puska. Házak feltörve, bútorok kiszórva. A halál meg a pusztulás volt itt az úr.”⁷⁶

Hercegovinában a XVIII. hadosztály csapatai hasonló módszereket alkalmaztak az ellenállást tanúsító falvakkal szemben. A védekezőkre rágyújtották a házakat, vagy felégették az egész települést, majd kiirtották a lakosságot. Így tettek például a Stolac közelében fekvő Opljici-ben,⁷⁷ valamint Pjesevácban⁷⁸ augusztus 20-án és 21-én.

A 3. hadtest szeptember 3-án két zászlóaljat küldött harcfelderítésre a Boszna folyó közelében fekvő Grabskába, a felkelők egy korábbi gyülekezési helyére. A különítmény jelentéktelen ellenállásba ütközött, mert a fegyveresek napokkal korábban elhagyták a helységet. A katonák büntetésül először ágyúval lőtték a házakat, majd felégették az egész települést.⁷⁹ Amikor a 3. hadtest pa-

71 KA AFA 1878. XX. Division — (a továbbiakban — 20—) —8—48. 20—8—70. HL 1766. dob.; KA AFA A XX. hadosztály hadműveleti naplója. Szám nélkül. HL 1768. dob.; KA AFA 2—13—62/3. Ali Sefki naplója

72 KA AFA 20—8—85. HL 1766. dob.

73 Holtz: i. m. 71. o.

74 KA AFA 13—13—96.

75 KA AFA 18—8—50 HL 1771. dob.; KA AFA 18—8—321. HL 1831. dob.

76 Kenedi Géza: Magyar vér Boszniában. Budapest, 1928. 122—123. o.

77 KA AFA 18—8—323. HL 1831. dob.

78 Pjesevac lakói, mintegy 300 fő, elpusztultak. KA AFA 18—13—4. A XVIII. hadosztály 3. dandárjának hadműveleti naplója Augusztus 21. HL 1833. dob.

79 KA AFA 3. Corps (a továbbiakban — 3—) —9—80, 3—9—257. HL 1776. dob.; KA AFA 3—9—69.

rancsnoka hírt kapott arról, hogy az egyik Kotorsko környéki faluban Sienában sebesült felkelőket ápoltak, egy zászlóaljat küldött ki „alapos tisztogatásra.” A zászlóalj rajláncba szétbontakozva három oldalról támadt a helysége. A lakosság egy része idejében el tudott menekülni a közeli erdőbe, a többiek a házakba zárkóztak. A katonák felgyújtották a falut, és az égő házakból az utcákra tóduló emberek között hajtóvadászatot tartottak.⁸⁰

A magasabbegységek parancsnokai az ellenállást tanúsító városokkal szemben nem rendelhették el a lakosság teljes kiirtását, mert a vérengzésnek ez a mértéke feltétlen kiszivárgott volna, és felrázta volna a hazai és a nemzetközi közvéleményt. A parancsnokok a többeszres lélekszámú városokkal szemben olyan fellépést engedtek meg maguknak, amilyent Philippović tábornagy Szarajevó elfoglalása előtt a lakosságnak megígért, és amilyenről az ostrom alatt leckét adott.

Augusztus 13-án a szarajevói polgárok küldöttsége felkereste Philippovićot a zenicei táborban. A küldöttség előtt a tábornagy kijelentette, hogy a tartományban kirobbant felkelésért minden felelősséget a város lakóira hárít, és ha egy lövés is esik katonáira, olyan bosszút vesz a városon, amelyre még évszázadok múlva is emlékezni fognak.⁸¹ Ígétét megtartotta. Szarajevó ostromakor a felsorakozott zászlóaljak mellett 52 löveget állított fel.⁸² A tüzérség közvetlen irányzással, szinte páholyból lőhetett a környező hegyoldalokról a Miljačka völgyében fekvő házakra. A felkelők néhány gyengébb és kisebb lőtávolságú ágyúja még zavarni sem tudta a támadók tüzérségi tüzét. Robbanó és gyújtó lövedékek záporoztak a várostra, miközben a gyalogság áttörte a védelmi vonalakat. Több órás küzdelemtől felbőszült katonák hatoltak be az égő Szarajevóba, ahol a férfiak mellett öregek, gyerekek, asszonyok, lányok is fegyvert ragadtak, és kétségbeesetten védekeztek. Az utcákon, a házakban borzasztó küzdelem folyt. A katonák lépésről lépésre, házról házra haladtak előre, irgalmatlanul lelőttek mindenkit, aki az útjukba állt. A minaretekbe menekült nőket a tornyokból dobálták le, a közelharcban elfoglalt épületekben a kis gyerekeket is megölték.⁸³

A magasabbegységek parancsnokai a kapott példa alapján tüzérségi tűz segítségével törték meg a lakosság ellenállását Šamacban,⁸⁴ Brscakában⁸⁵ és Livnóban.⁸⁶ A robbanó és gyújtó lövedékektől elpusztult, leégett házakban igen sok ártatlan áldozat is akadt.

Büntetésül a fegyveres felkelésben való részvételért egy város tervszerű felégetéséről is van adat. Banjalukát az osztrák—magyar csapatok már július 31-én elfoglalták. A Verbasztól nyugatra fekvő területen felkelő osztagok alakultak, amelyek augusztus 14-én megtámadták a helyőrséget, a VII. hadosztály 3. dandárját. A város lakói a támadás kezdetekor felláztak. A dandárt csak a Szávától idejében érkező erősítés mentette meg a katasztrófától. Sametz vezérőrnagy, helyőrségparancsnok megtorlásul szabad rablást engedélyezett Banjalukában, utána felgyújtatta katonáival az egész várost. A lakosság kimene-

80 KA AFA 3-9-257, 3-9-295. HL 1776. dob.

81 KA AFA 13-8-204, 13-8-204/1. HL 1755. dob.

82 KA AFA 13-8-250/19 HL 1756. dob.

83 KA AFA 13-8-250/18, 13-8-250/20, 13-8-250/21, 13-8-250/26, 13-8-250/27, 13-8-250/33, 13-8-250/38. HL 1756. dob. *Georg Holtz*: Die letzten Kämpfe und der Heimmarsch. Wien und Leipzig, 1908. 3. o. *Carl Braum*: Sarajevo 1878. Leipzig, 1907 61-70. o.

84 KA AFA 4. Corps — (a továbbiakban — 4-) —9-69/1. HL 1780. dob.

85 KA AFA 2-13-62/3.

86 Livnót 48 löveg egy napos tüze kényszerítette megadásra. KA AFA 13-9-418, 13-9-418/2, 13-9-418/3, 13-9-418/4, 13-9-418/8. HL 1779. dob. KA AFA 13-9-418/16, 13-9-418/21. HL 1777. dob.

kült az égő házakból, Sametz pedig a kaszárnya közelébe terelte őket, ahol először kiválogatta, majd kivégeztette a lázadásban részt vett személyeket.⁸⁷

A fegyveres ellenállás megelőzését célzó fizikai erőszakhoz tartozott a hadifoglyok leölése is,⁸⁸ amelyre igen ritkán van adat. Az irreguláris harcosokkal szembeni bánásmódra jellemző az augusztus 5-i, maglaji ütközet záró aktsusa. Az egyik oldalosztály elvágta a Boszna völgyében védekező osztag visszavonulási útját. A körülzárt fegyveresek egy része a megáradt folyón átúszva próbált menekülni, a többi megadta magát. A foglyokat a helyszínre érkező Philippović parancsára a folyóparton lemészárolták.⁸⁹ A tábornagy néhány nap múlva megismételte tettét: a zepcei ütközetben elfogott felkelőket egy elesett főhadnagy temetési szertartása keretében agyonlövötte.⁹⁰ Az uralkodó augusztus 6-i, illetve Philippović augusztus 8-i utasítása csak annyiban változtatott a helyzeten, hogy a csapatok esetenként a statáriális bíróságoknak adták át a foglyokat, többnyire azonban mellőzték a fáradságot igénylő nyomozati jegyzőkönyvek elkészítését, és eljárás nélkül kivégezték a kezükbe került fegyvereseket. Például augusztus 18-án a felkelők egy csoportja megtámadott Szarajevó közelében egy kocsioszlopot, de az utat fedező gyalogság tüzére elmenekült. A katonák kilenc foglyot ejtettek, akik közül kettőt a helyszínen agyonlőttek, hetet pedig a statáriális bíróság elé kísértek.⁹¹ Szeptember elején a Szarajevóba vezető főútvonal egyik pontjáért, a kosznai szorosért kemény harcok dúltak. Végül az osztrák—magyar csapatok elhárították a támadást, de a felkelők kisebb részlegei továbbra is zavarták az áthaladó forgalmat. A biztosító alegységek az egyik csoport több tagját elfogták, közülük ötöt életben hagytak, és átadták a statáriális bíróságnak.⁹² Halál várt a harcmezőn sebesülten visszamaradt fegyveresekre is.⁹³

Az okkupációban részt vevő csapatok az elfoglalt és tartósan megszállt területen megkezdték a felkelésben aktív szerepet vállaló személyek felkutatását, amelyhez felhasználták a besűgást és a denunciációt is.⁹⁴ Még a hadjárat előtt a külügyminisztérium Philippović rendelkezésére bocsátott néhány névjegyzéket a hadművelleti területen élő befolyásos személyekről,⁹⁵ a felkelés esetleges vezetőiről,⁹⁶ valamint azokról, akik besűgőként felhasználhatók.⁹⁷ A Szarajevóban felállított statáriális bíróság a feljelentett és beszállított lakosok ügyében gyorsan lefolytatta a vizsgálatot. Súlyosabb esetben kötél, egyébként golyó általi halálra ítélte őket. A kivégezettek számáról adat nem fordult elő, de egykorú tanú leírása szerint a sortűzek alapján igen sok lehetett. Az akasztásokat hóhér híján egy önként jelentkező pécsi közhuszár, Bali Mihály hajtotta végre, akiből később ítéletvégrehajtó lett Budapesten.⁹⁸

A hadtest-, hadosztályparancsnokok és néhány dandárparancsnok mellett ugyancsak működtek statáriális bíróságok. A XVIII. hadosztály parancsnoka, Jovanović altábornagy azonban, társaitól eltérően, nem maga hirdette ki a statáriumot Hercegovina területére, hanem összehívta Mostárban a medzlist, a val-

87 KA AFA 13—8—348 54/a, b, c. 13—8—348/57. HL 1758. dob.; KA AFA 13—8—393.; Danzer Armeé Zeitung, 1903. augusztus 6. 23 o.

88 „Zu vertilgen”, a beosztottak ilyen szóbeli parancsot kaptak. Holtz: i. m. 50. o.

89 KA AFA. A 13. hadtest hadművelési naplója. Augusztus 5. 13—13—34. HL 1764. dob.

90 Holtz: i. m. 93. o.

91 KA AFA 13—8—248. HL 1756. dob.

92 KA AFA 3—13—12, 3—9—259. HL 1776. dob.

93 Edmund Horstenau: Tuzla und Doboje. Wien und Leipzig. 1909. 54—55. o.

94 Kenedi: i. m. 167. o. A bihácsi felkelők vezetője, Ali Pozderac aga, több társát elárulta és ezért kegyelmet kapott. KA AFA 13—9—590

95 KA AFA 13—7—179. b.

96 KA AFA 13—7—179/1.

97 KA AFA 13—7—182.

98 Kenedi: i. m. 167—168. o.

lási vezetőkől és a helyi hivatalnokokból álló gyűlést, és velük adatta ki.⁹⁹ Jo-
vanović megkövetelte beosztottaitól, hogy a rendkívüli állapotra vonatkozó uta-
sítás alapján végezzék ki a fogságba esett felkelőket, valamint a velük együtt-
működő lakosokat, a bűnösök házaikat pedig gyújtsák fel.¹⁰⁰

Az Una vidékén tisztogató akciókat végző 28. és 72. dandár parancsnoka el-
rendelte, hogy a falvakat elfoglaló alegységek ne csak a bizonyíthatóan ellen-
álló felkelőket kísérik be a statáriális bíróság elé, hanem a nem odavalósiakat
is,¹⁰¹ azokat a házakat pedig, amelyeknek tulajdonosa nem tartózkodik a hely-
ségben, fel kell gyújtani.¹⁰²

Philippović tábornagy a hadjárat ideje alatt többször is megismételte a
kiméretlen terrorra, a fizikai erőszak könyörtelen alkalmazására kiadott paran-
csát, elsősorban azoknak a magasabbegység-parancsnokoknak, akik a már meg-
szállt területen újra fegyveres ellenállásba ütköztek.¹⁰³ A tábornagy az aláb-
biakkal indokolta eljárását Ferenc Józsefhez írott tájékoztatójában:

„A mohamedán lakosság — ellentétben korábbi véleményemmel — valóban
egy vad, elállatiasodott horda, amely csak teljes lefegyverzéssel és egy szigorú
törvényekkel rendezett közigazgatással emelhető lassan emberi öntudatra. A bé-
gek és agák, akikről az utazók és a különböző hatalmak konzuljai nagy tekin-
télyt és nagy befolyást feltételeztek, nem rendelkeznek sem tekintéllyel, sem
befolyással. A mohamedán lakosság alsóbb néposztályának tagjai, akiket vallási
vezetők fanatizáltak, valódi proletárok a szó teljes értelmében és nagy, de jo-
gos szigorral kell őket a törvény korlátai közé visszavinni.”¹⁰⁴ A megismételt
utasítások ellenére a hadjárat későbbi szakaszában néhányan kerültek az értel-
metlen erőszakot, a vérontást. Így Szapáry László altábornagy¹⁰⁵ a 3. hadtest,
Vécsey József altábornagy¹⁰⁶ az I., és Wilhelm von Württemberg altábornagy¹⁰⁷
a VII. hadosztály parancsnoka, a csapataik által megszállt területeken.

Az ellenállás megtörése a pacifikáció egyéb eszközeivel

Az okkupáló csapatok megállíthatatlan előnyomulása, az irreguláris erők
szembetűnő kudarcai, valamint a fegyveres ellenállókkal szembeni erőszakos
eszközök gyakorlatilag véget vetettek a felkelés általános tartalékának számító
mohamedán, illetve a hódítókkal szemben bizalmatlan keresztény lakosság kö-
zötti laza kapcsolatnak. A görögkeleti és katolikus parasztság bizalmatlanságát
először felkeltette az osztrák—magyar csapatok bevonulásakor kiadott nyilatko-
zat, amely megígérte a korábbi agrár- és adózási viszonyok változatlanlenségét.
Nyomottá tette hangulatukat az átvonuló oszlopok magatartása, a rekvirálások,
valamint a termőföldek letaposása a táborozások és hadműveletek alkalmával.
A parasztok eleinte csak átmeneti állapotnak tekintették az okkupációt, de a
felkelőkkel, illetve a mohamedánokkal szembeni kemény fellépés a tartomány
viszonyainak megváltoztatását ígérte.¹⁰⁸ A zepcei ütközet után a katolikusok

99 KA AFA 18—8—129. HL 1772. dob.

100 KA AFA 18—8—307. HL 1772. dob.; KA AFA 18—9—271. HL 1832. dob.

101 KA AFA 13—13—69/1.

102 *Ratzenhofer*: i. m. 13. o.

103 KA AFA 3—9—352. HL 1776. dob.; KA AFA 13—9—132/3. HL 1759. dob.

104 KA MK 69—1/27—5 HL 1799. dob.

105 A hadtest alakulatainak tilos volt retorziókat alkalmazni a lakossággal szemben. KA AFA 3—13—12. Szapáry altábornagy szeptember 23-i parancsa. HL 1776. dob.

106 Vécsey altábornagy megtiltotta az atrocitásokat, agyonlövés terhe mellett. KA AFA 3—9—788. HL 1776. dob.

107 Württemberg altábornagy Livno 5000 védőjéből öt vezetőt halálra ítéltetett, de a többinek megkegyelmezett. KA AFA 13—10—62. *Danzer Armee Zeitung*, 1903. augusztus 6., 8. o.

108 Részben felderítők, részben ferencrendi papok információi alapján készült összesítés. KA AFA 3—9—286. HL 1776. dob.

magatartását a bosnyák ferencrendi szerzetesek, valamint a bajnalukai német trappista barátok hangolták lojálisra az Osztrák—Magyar Monarchiával szemben, a görögkeleti papok pedig híveik nevében ajánlották fel segítségüket a csapatoknak.¹⁰⁹ A mohamedán lakosság változatlanul élesen szemben állt a hódítással. Fegyvertelen felkelők, ellenállásra buzdító agitátorok akadálytalanul közlekedhettek a megszállt területeken, mozgósíthatták a férfiakat a harcra, híreket gyűjthettek az ellenségről. A hódítók által alkalmazott fizikai erőszak nem riasztotta vissza a mohamedán hitűeket az ellenállástól, sőt a passzív magatartásúakat is felrázta. Élelemmel, fegyverrel, lőszerrel, az ellenségről szerzett hírekkel támogatták a felkelőket, elrejtették és ápolták sebesülteiket. A hírszolgáltatásban sajátos módon azok a keresztény parasztok is részt vettek, akik elmenekültek az irreguláris erők által ellenőrzött területekről, és az osztrák—magyar csapatoknál kerestek védelmet. E parasztok információkat juttattak el a hódítók erejéről, egyes részlegeik mozgásáról, utánpótlásáról az otthoni felkelés vezetőinek, hogy házukat, javaikat ne érje károsodás.¹¹⁰

A zömében mohamedán lakosságra támaszkodó felkelés Szarajevó elestéig az egész tartományt magával ragadta. A tömegek kezében nagy mennyiségű fegyver és lőszer volt, ez megkönnyítette az irreguláris erők szerveződését. Spontán módon, vagy egy-egy nevesebb vezető körül osztagok, csapatok alakultak, amelyek kiterjesztették befolyásukat a csapatoktól megszállt utak, az utak mentén fekvő falvak és városok kivételével az egész Boszniára és Hercegovinára. A felkeléshez csatlakozottak többsége azonban csak saját lakóhelye és környéke védelmére vállalkozott, otthonát, munkáját nem hagyta ott, de készen állt a harcra egy közelben lezajló ütközetben. Az okkupációt végrehajtó erőknek meg kellett akadályozniuk, hogy az egyes körzetekben elszigetelten működő osztagok összpontosuljanak, és ütőképes sereget hozzanak létre, továbbá el kellett szakítaniuk őket a mohamedán lakosság támogatásától és az utánpótlástól. E feladatra a legalkalmasabbnak a portyázó különítmények látszóttak, amelyeket a hadműveleteket folytató magasabbegységek parancsnokai küldtek ki a szélrózsa minden irányába az ütközetek közti intervallumokban, illetve egy-egy terület irreguláris erőinek szétverése után. A különítmények nagysága és összetétele a tereptől, valamint a várható ellenállástól függött. Állhattak egy-két századból vagy zászlóaljból, sőt egész dandárok bevetésére is volt példa. Megerősítésül kaphattak hegyi ágyúkat, lovasságot, műszaki és utász részlegeket. A különítmények bázisául a fő közlekedési vonalakon, csomópontokon állomásozó egységek, magasabbegységek, valamint a nehezen megközelíthető hegységek egyes pontjain kikülönített megszálló erők szolgáltak. A hadműveleti vezetés célja az volt a portyákkal, hogy korlátozza a tartomány különböző területein található osztagok, csapatok megerősödését, mozgási szabadságát, egymással való kapcsolatát, egyesülésüket, közös akcióikat, meglepetésszerű támadásukat. A lakosság és a felkelők közötti együttműködés megakadályozására a különítményeknek végre kellett hajtaniuk a területen élők teljes lefegyverzését, meg kellett nehezíteniük a családok létfeltételeit úgy, hogy a férfiak számára értelmetlenné váljon a harc vállalása. Végül a határhoz kijutott alakulatoknak olyan összefüggő kordont kellett felállítaniuk a tereptől függően, amellyel el tudták vágni az ország belsejében működő irreguláris osztagokat, csoportokat a külső segélyforrásoktól.

A portyákra indított különítmények a lakosság lefegyverzését megközelítőleg hasonló módon hajtották végre. Fegyvernek számított minden puska és pisztoly,

109 KA AFA A 13. hadtest hadműveleti naplója. Augusztus 8. 13—13—34. HL 1764. dob.

110 KA AFA 3—9—286. HL 1776. dob.

valamint a kard, handzsár, tőr és szurony. A lefegyverzés alól csak a katolikus papok és a katolikus kolostorok lakói képeztek kivételt. A különítmény az akció előtt először körülzárta a települést, esetenként ágyútüzet lőtt néhány házra megfélemlítésül, majd egy részleg bevonult a központba. A parancsnok német, illetve szerb-horvát nyelven kihirdette a statáriumot a fegyverrejtegetőkre, túszoikat szedett, majd 2—4 órás határidőt szabott a fegyverek, valamint a lőszer, lőpor beszolgáltatására. Ha valaki nem teljesítette a parancsot, statárium várt rá is, és a túszoakra is. A 2—4 óra elmúltával a katonák módszeresen átkutattak minden házat, épületet, néha egy helyi hivatali vezető, vagy egy tekintélyes személy jelenlétében, aki rendszerint a túszoak közé tartozott. Az összegyűjtött fegyverek közül a különítmény kocsikra vagy málhásállatokra rakatta a hátultöltő puskákat és pisztolyokat, a többit a helyszínen megsemmisítette. Ha a teher szállíthatatlan volt, csak a zárszerkezetet vitte magával. A zsákmányt a bázisokon kellett leadni.¹¹¹

Philippović tábornagy parancsára azonban a különítményeknek nemcsak a fegyvert kellett összeszedniük, hanem rendszeres rekvirálást kellett folytatniuk, sőt a felkelés egyes központjaiban a lakosság megfélemlítése céljából el kellett hajtaniuk az állatokat, és összeszedni az előtalált élelmiszereket is. Kárpótlásul a keresztényeknek nyugtát kellett adni, a mohamedánoknak azonban semmit. Az ellenszegülőket agyon kellett löni.¹¹² Így tett például a Visokóba és Mokróba irányított különítmény,¹¹³ a Sienában „tisztogató” zászlóalj,¹¹⁴ a Tenszjba több ízben kiküldött lefegyverző csoport.¹¹⁵

Württemberg altábornagy október első napjaiban egy gyalogezreddel fésülte át a vidéket Livno és a Rama folyónál fekvő Prozor között. Összeszedte a fegyvereket, és gyakorlatilag kifosztotta a terméketlen földből nehezen élő lakosságot.¹¹⁶ A Drina menti falvakban, a novibazári szandzsák határán, hasonló módon folyt a lefegyverzés. Usicában a különítmény az egyik félreeső háznál két hátultöltő fegyvert talált, mielőtt a statáriumot kihirdette volna. A parancsnok görögkeleti tanukat szerzett, akik terhelő vallomást tettek a jómódú mohamedán földbirtokok ellen. A fegyverrejtegetőt a helyszínen kivégezték, állatait elhajtották, épületeit felgyújtották.¹¹⁷ Ugyanez a különítmény a szomszédos Sokolovicban öt személyt végzett ki.¹¹⁸

A portyázó különítmények a megszállt útvonalaktól kiindulva általában párhuzamosan haladtak, és így fésülték át az erdős-hegyes vidékeket. Ahol a csapatok diszlokációja megengedte, ott szembe is indultak különítmények, mint például Nyugat-Boszniában.¹¹⁹ A nehezen járható terepen a különítmények a lehető legnagyobb gyorsasággal haladtak az elrendelt irányokban vezető ösvényeken, így a félreeső kis településeket nem tudták felkeresni. Ezeknek előljárói utasítást kaptak, hogy gyűjtsék össze a fegyvereket, és három napon belül szállítsák be a legközelebbi parancsnokságra. Az utasítást nem teljesítőkkal szemben retorziókat helyeztek kilátásba.¹²⁰ A folyó völgyekben, a parttól 3—4 km-es sávban ugyancsak lefegyverző különítmények vonultak egész a torkolatig.¹²¹

111 KA AFA 13-8-424, 13-9-207/10, 13-9-218, 13-9-227, 13-9-253, 13-9-423/5, 13-10-5, 13-10-11, 13-10-18. *Franz Conrad von Hötzendorf: Mein Anfang. Berlin, 1925. 24—25. o.*

112 KA AFA 13-9-260. HL 1757. dob.

113 Uo. és KA AFA 13-8-283. HL 1757. dob.

114 KA AFA 3-9-396. HL 1776. dob.

115 KA AFA 3-9-265. HL 1776. dob.

116 KA AFA 13-10-70, 13-10-70/2, 13-10-70/3. HL 1762. dob.

117 KA AFA 3-9-795. HL 1776. dob. A parancsnok bevallotta azt is, hogy a katonák a házkutatások során károkat okoznak a berendezésben.

118 KA AFA 3-9-790/1. HL 1776. dob.

119 KA AFA 13-9-228, 13-9-207/10, 13-9-132/1, 13-9-132/6, 13-9-591/4, 13-9-591/6, 13-9-596/2.

120 KA AFA 13-9-218.

121 KA AFA 13-9-217, 13-9-273.

A már megszállt és lefegyverzett területeken pedig, elsősorban Bosznia északi vidékein, lovas járőrök cirkáltak állandóan, hogy fenntartsák a rendet.¹²²

A hónapokon keresztül tartó, az egész országra kiterjedő portyák eredményeként az osztrák—magyar csapatok több, mint 20 000 hátultöltő puskát, 18 millió gyalogsági lőszert és több tízezer régi típusú lőfegyvert zsákmányoltak, valamint ezerszámra kardokat, szuronyokat és handzsárokat.¹²³

A pacifikáció fontos eszköze volt a lakosság életfeltételeinek megnehezítése, amelyet a csapatok elsősorban rekvirálásokkal értek el. Az egyes körzetekben állomásozó alakulatok lefoglalták a török kincstári raktárak készleteit és szétosztották a legénység, illetve a lovak ellátására. A lakosság által használt fontos élelmiszer-cikkek, hús, gabona, kávé, só, dohány, gyümölcs, szilvapalinka, valamint az állattenyésztéshez nélkülözhetetlen abrak és széna, mind szükséges volt a hadsereg számára. A lefegyverző különítmények állandó feladatul kapták a rekvirálást, de egyes termékeny körzetekben külön rekviráló részlegek gyűjtötték össze egy hadtáptiszt vezetésével az élelmiszereket. A katonák fosztogatásaira ritkábban került sor. Szigorú rendszabályok tiltották ezt, mivel a megszálló csapatokat a hazai bázisokról nehezen lehetett ellátni, a hadseregparancsnokság ugyanakkor a lehető leggazdaságosabban igyekezett felhasználni Bosznia és Hercegovina készleteit, elsősorban a szűkösen rendelkezésre álló szemesterményeket. Az egyes helyőrségparancsnokok katonai ellenőrzés alá vonták a malmokat, és a begyűjtött gabonából a hadseregnek öröklötték lisztet. A pékek és a kenyérsütéshez értő asszonyok is a megszállóknak dolgoztak. A rekviráló osztagok a falvak által szállított élelemért többnyire csak nyugtával fizettek, a büntetésből végrehajtott kényszer-rekviráláskor azonban semmit.¹²⁴ Előfordult, hogy egyes alakulatok a lovak abrakoltatása helyett lelegeltették a lábön álló gabonát.¹²⁵ Ahol hosszabb ideig tartózkodtak a csapatok, ott a parancsnokok a katonákkal arattatták le a termést, gyűjtették be a szénát a saját ellátás biztosítására.¹²⁶

Súlyos terheket jelentettek az egyes falvakra, városokra kirótt hadisarcok is, amelyeket hadosztályparancsnokok rendeltek el a fegyveres harcot támogató lakosság megbüntetésére. Így például Stolacnak 100 000, Pociteljnek és Tasovcicnak 20 000¹²⁷, Tesanjnak 40 000 Ft¹²⁸ hadisarcot kellett fizetnie, amelyet részben pénzzel, részben szarvasmarhákkel és lovakkal lehetett kiegyenlíteni.

A főútvonalak közelében élők helyzetét nehezítette a terménybetakarítások idején elrendelt munkakötelezettség is. A rossz utak helyrehozására a megszálló erők parancsnokai 3—400 fős csoportokat hoztak létre az összetertelt férfiakkból, és a műszaki, illetve utászszázadok mellett dolgoztatták őket.¹²⁹

Az osztrák—magyar csapatok módszeresen végrehajtott rekvirálásai miatt a lakosság már a közeledő tél előtt éhezett. Philippović tábornagy attól tartott, hogy az okkupációval szembeni gyűlölet, valamint a biztos éhínség újabb felkelés kirobbanásához fog vezetni.¹³⁰ A II. hadsereg alakulatai ezért állandó helyőrségeket hoztak létre minden nagyobb településen, a fontosabb utak mentén, és a csomópontokon. A fegyver- és a lőszerutánpótlás megakadályozása érdekében teljesen lezárták a novibazári szandzsák határát.¹³¹ Philippović meg-

122 KA AFA 13—9—267, 13—9—267/1, 13—9—267/2, 13—9—267/3.

123 KA MK 20—2/1—2 ex 1879.

124 KA AFA 13—8—103, 13—8—104, 13—9—395, 13—9—396.; KA AFA 13—10—70, 13—10—70/2, 13—10—70/3. HL 1762. dob.; KA AFA A. 13. hadtest 6. számú parancsa. 13—13—72/1.

125 *Freytag-Loringhoven*: i. m. 13. o.

126 KA AFA 13—13—72/1.

127 KA AFA 18—8—323. HL 1831. dob.; KA AFA 18—8—255. HL 1772. dob.

128 KA AFA 3—9—265. HL 1776. dob.; KA AFA 3—13—12. Szeptember 11. HL 1776. dob.

129 KA AFA 13—9—258.

130 KA MK 69—17/7. HL 1799. dob.

131 KA MK 97—9/2 ex 1879.

szervezte a tartomány katonai közigazgatását, úgy, hogy minden körzet politikai vezetőjének a területet elfoglaló magasabbegység parancsnokát nevezte ki. Melléjük Horvátországból és Szlavóniából származó polgári hivatalnokokat állított, akik feleltek az alsóbb szintű közigazgatás megszervezéséért és működésük szigorú felügyeletéért.¹³² A korábbi török járási és községi funkcionáriusok újra megbízást kaptak munkájuk ellátására, a magasabbegységek parancsnokai azonban a felkelésben szerepet játszott, vagy elmenekült vezetők helyett újakat neveztek ki.¹³³

Megkezdődött a keresztény bosnyák lakosságból és a volt török csendőrökből verbuvált biztonsági testület szervezése is.¹³⁴ Philippović az elnyomó és megtorló intézkedések enyhítésére lépéseket tett a mohamedán lakosság ellenséges magatartásának csökkentésére. Megerősítette a török birodalom alatt fennálló birtokviszonyokat és a bérelőket újra a földesurakkal szembeni adófizetésre, illetve terménybeszolgáltatásra kötelezte. A török kincstári adókat azonban lefoglalta a hadsereg céljaira. Megkezdte az elmenekült családok visszaköltöztetését is. A hazatérőknek korábbi lakhelyüket kellett elfoglalniuk. Akinek leégett vagy elpusztult a háza, földkunyhót kellett építenie. A visszaérkező parasztokra a korábbi bérleti szerződések voltak érvényesek. Philippović végül javaslatokat dolgoztatott ki a Monarchiából érkezett szakemberekkel a tartomány agrárviszonyainak reformjára, az igazságügyi és pénzügyi szervek működésére.¹³⁵

A hadműveletek, a megtorlás, a pacifikáció különböző módszerei, a szervezett közigazgatás és a korábbi társadalmi viszonyok visszaállításának hatására a felkelés fő erejének számító mohamedán lakosság ellenállása megszűnt. Az erdőkbe, hegyekbe húzódott fegyveres csoportok az egységes vezetés és utánpótlás híján nem vállalták a további harcot. A szigorú tél, a megfélemlített lakosság elzárkózása is a küzdelem feladására kényszerítette őket. Bosznia és Hercegovina 1878-ban végrehajtott okkupációját és pacifikációját az év végén kiadott általános amnesztia zárta le. A viszonylagos nyugalom azonban csak 1882-ig tartott. Ekkor egy újabb felkelés robbant ki a tartományban, ezúttal azonban a keresztény parasztok ragadtak fegyvert a mohamedán földbirtokosok és az őket védő osztrák—magyar csapatok ellen.

Ласло Бенце

НЕКОТОРЫЕ ЧЕРТЫ БОРБЫ МЕЖДУ РЕГУЛЯРНЫМИ И ИРРЕГУЛЯРНЫМИ СИЛАМИ

Босния и Герцеговина, 1878 г.

Резюме

Целью завоевательной политики Австро—Венгерской монархии на Балканах был захват Боснии и Герцеговины, принадлежавших Османской империи. В июле 1878 года войска Монархии начали осуществление оккупации, которая натолкнулась на вооруженное сопротивление бошняцкого населения, в первую очередь нерегулярных сил магометанских масс. Командующие оккупационной армии в целях сломятия сопротивления одновременно применяли энергичные операции и беспощадные методы усмирения. В ходе боев, продолжавшихся два с половиной месяца, иррегулярные силы повстанцев потерпели поражение, в первую очередь по причине своей малочисленности, слабости вооружения, необученности бойцов,

132 КА МК 69—17/6. HL 1799. dob.

133 Philippović például az új szarajevói városi tanácsba 5 mohamedánt, 6 görögkeletit, 3 katólikust és 4 izraelitát nevezett ki. КА МК 69—15/1. HL 1799. dob.

134 Boszniában pandur, Hercegovinában szerezsaner biztonsági testületnek nevezték el. КА АФА 69—1/36—20. HL 1799. dob.

135 КА МК 69—17/7. HL 1799. dob.

а также потому, что они упорно придерживались линейной обороны. Особенно серьезная ошибка была допущена вследствие того, что они отказались от налетных операций, направленных на то, чтобы постоянно мешать и перерезать линии коммуникаций и тыла завоевательной армии. На оккупированных территориях австро—венгерские войска применяли физические расправы над участниками восстания и их пособниками, отправляли карательные отряды во все селения Боснии и Герцеговины, чтобы полностью разоружить население, в целях устрашения использовали экономическое принуждение, вызвавшее голод среди населения, и в конце концов в целях обеспечения оккупации организовали военную администрацию. Под влиянием военных операций, различных методов расправы и усмирения повстанцы к концу октября были вынуждены сдаться.

László Bencze

EINIGE CHARAKTERZÜGE DER KÄMPFE ZWISCHEN REGULÄREN
UND IRREGULÄREN KRÄFTEN IN BOSNIEN-HERZEGOVINEN 1878

Resümee

Das Ziel der Eroberungspolitik im Balkan von der Österreichisch-Ungarischen Monarchie war der Erwerb von dem Osmanischen Reich gehörenden Bosnien und Herzegovinen. Im Juli 1878 begannen die Truppen der Monarchie die Durchführung der Okkupation, die auf den bewaffneten Widerstand der irregulären Kräfte der bosniakischen Bevölkerung, zunächst der mohamedanischen Massen stieß. Die Befehlshaber der Eroberungsarmee wendeten zur selben Zeit — im Interesse der Niederwerfung des Widerstandes — die energisch geführten Kriegsoperationen und die schonungslosen Methoden der Pazification an. Nach 2 $\frac{1}{2}$ Monat dauerten Kämpfen erlitten die irregulären Kräfte der Aufständischen eine Niederlage, zunächst wegen ihrer numerischen und waffentechnischen Unterlegenheit, wohl jedoch ihres unausgebildeten Zustandes und ihrer Beharrung zur starren Linienverteidigung. Besonders schwere Fehler machten sie dadurch, dass sie sich auf die vollständige, mit kleinen Abteilungen durchführende Störung und Abschneidung der Verbindungs, — und Etappenlinien der Eroberungsarmee verzichteten. Die österreichisch-ungarischen Truppen wendeten in den eroberten Gebieten gegen die Teilnehmer und Unterstützer des Aufstandes eine physische Gewalt, lenkten in jede Orte von Bosnien-Herzegovinen um die Entwaffung der Bevölkerung — besondere Abteilungen und benutzten, um Herbeiführung der Furcht, den Hunger bringenden wirtschaftlichen Zwang, und organisierten um Sicherstellung der Besetzung die militärische Verwaltung. Zufolge der verschiedenen Methoden der Kriegsoperationen, der Velgeltung und der Pazification wurden die den Widerstand auf sich genommenen Massen am Ende Oktober mit dem Kampf aufhören gezwungen.